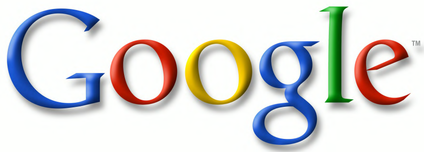
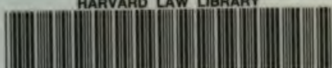

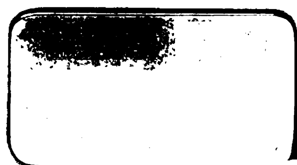

ERDÉLYI

Egyházi földesúr és szolgái a középkorban

1907

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS ÉS IRODALMI OSZTÁLYÁNAK

61. sz. FELOLVASÓ ÜLÉSEIBŐL 61. sz.

EGYHÁZI FÖLDESÚR
ÉS
SZOLGÁI A KÖZÉPKORBAN

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉSÜL

IRTA

Dr. ERDÉLYI LÁSZLÓ
BENCZÉS FŐISKOLAI TANÁR
A TUDOMÁNYOS ÉS IRODALMI OSZTÁLY TAGJA

Felolvasta a Szent-István-Társulat Tud. és Irod. Oszt. 1906 november 8-án tartott ülésében

BUDAPEST
KIADJA A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT TUD. ÉS IROD. OSZTÁLYA
1907.
~~Ára 1 korona.~~

FELOLVASÁSOK

a Szent-István-Társulat Tud. és Irodalmi Osztályának üléseiből

(8-r.)

1. sz. *Kandra Kabos.* Az ezeréves Károlyiak. (23 oldal) Budapest, 1894. Ára ... ... 60 fill.
2. « *Dr. Giesswein Sándor.* Az urali nyelvek helyhatározói demonstrativ elemei (29 old.) Budapest, 1894. Ára ... ... 80 fill.
3. « *Dr. Karácson Imre.* Két török diplomata Magyarországról a XVIII. században. (29 old.) Bpest, 1894. Ára ... ... 50 fill.
4. « *Dedek Crescens Lajos.* Boncz könyve a vallás körüli felségjogról. (71 old.) Budapest, 1894. Ára ... ... 1 kor. 40 fill.
5. « *Dr. Kiss János.* Az értelmi ismeretek keletkezése. (28 old.) Budapest, 1894. Ára ... ... 60 fill.
6. « *Hummer Nándor.* A kereszténység nyomai Magyarország mai területén a honfoglalás előtt. (69 oldal.) Budapest, 1894. Ára 1 K 20 fill.
7. « *Dr. Czobor Béla.* A spalatói archaeologiai kongresszusról. (33 old.) Ára ... ... 60 fill.
8. « *Dr. Mihályfi Ákos.* Emlékbeszéd Szvorényi Józsefről. (40 old.) Ára ... ... 60 fill.
9. « *Dr. Kiss János.* A katholikusok III. nemzetközi tudományos kongresszusáról. (22 old.) Ára ... ... 50 fill.
10. « *Dr. Székely István.* Monismus és dualismus a filozófiában. (22 old.) Ára ... ... 30 fill.
11. « *Felsmann József.* A Kalocsai Codex. (60 oldal.) Budapest, 1895. Ára ... ... 1 kor. 20 fill.
12. « *Dr. Surányi János.* Az állami tekintély erkölcsi alapja. (22 old.) Budapest, 1895. Ára ... ... 50 fill.
13. « *Hummer Nándor.* A szláv kereszténység hazánk mai területén a honfoglalás előtt. (112 o.) Budapest, 1896. Ára ... 1 kor. 60 fill.
14. « *Bodnár Gáspár.* A katholikus népies irodalom műveléséről. (16 oldal.) Budapest, 1895. Ára ... ... 40 fill.
15. « *Dr. Czobor Béla.* Giovanni Battista de Rossi emlékezete. (80 old.) Budapest, 1896. Ára ... ... 1 kor. 60 fill.
16. « *Szekrényi Lajos.* Emlékbeszéd Szulik József fölött. (30 oldal.) Budapest, 1896. Ára ... ... 60 fill.
17. « *Dr. Margalits Ede.* Márk királyfi (Kraljevics Márkó). (192 old.) Budapest, 1896. Ára ... ... 2 kor. 40 fill.
18. « *Dr. Áldásy Antal.* Az 1409. évi Cividalei zsinat története. (64 old.) Budapest, 1896. Ára ... ... 1 kor. 20 fill.
19. « *Dr. Karácsonyi János.* A honfoglalás és Erdély. (28 oldal.) Budapest, 1896. Ára ... ... 60 fill.
20. « *Kőrösi Albin, D. José Zorrilla.* Isten a legjobb tanu. Toledói legenda. (24 old.) Budapest, 1895. Ára ... ... 50 fill.

ĒGYHÁZI FÖLDESÚR
ÉS
SZOLGÁI A KÖZÉPKORBAN

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉSÜL

IRTA

Dr. ERDÉLYI LÁSZLÓ

BENCZÉS FŐISKOLAI TANÁR

A TUDOMÁNYOS ÉS IRODALMI OSZTÁLY TAGJA

Felolvasta a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának 1906 november 8-dikán tartott ülésében

Nagys. Dr Ballagi Aladár úrnak
tanítványi hálás tisztelettel ajánlja föl
a szerző.

BUDAPEST

KIADJA A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT TUD. ÉS IROD. OSZTÁLYA

1907.

STEPHANEUM NYOMDA R. T., BUDAPEST

EGYHÁZI FÖLDESÚR ÉS SZOLGÁI A KÖZÉPKORBAN.

Minden történetírónak, ha nem igéri is, kötelessége forrásait és tárgyát elfogulatlan s alapos tanulmány tárgyává tenni. Acsády Ignácz «A magyar jobbágyság története» cz. legújabb munkájában[1] külön megigéri az elfogulatlanságot s mégis e szempontból ép úgy, mint alaposság dolgában, komoly kifogásokat kell emelnünk munkája ellen. Szivesen elismerjük, hogy Acsády tud tárgyilagosabb is lenni, miként megmutatta ezt az ezredévi nagy magyar történelem V. kötetében és hogy legújabb jobbágytörténete — a kétkötetes magyar történelme ellen elhangzott jogos kritikákon okulva — általában több méltánylással van a katholikus egyház iránt; de, sajnos, új munkája egyes részeiben még mindig kénytelenek vagyunk látni igazságtalan irányzatosságának s a gyors dolgozás felületességének világos nyomait. Különösen óvást emelünk a pannonhalmi rendtörténet I. kötetéből közel húsz oldalon közölt torz kivonat ellen. Acsády hivatkozásaiban szinte tüntetni látszik azzal, hogy csak az oklevélszövegeket és a táblázatokat veszi figyelembe, ellenben ignorálni akarja a feldolgozást, melyet a legilletékesebb szakbirálat «hazánk Árpád-kori gazdaságtörténelme egyik legfontosabb, elsőrendű adalékának», «hazánk egyetemes gazdaságtörténelmének idevonatkozó korszakára nézve mintaszerű és mellőzhetlen tanulmány»-nak mond;[2] ám azért ezt teljesen még sem mellőzheti, hanem lázas sietséggel átfutja a felötlőbb részeket és sebtiben kiírja a nyers számokat, neveket, mintha mindezt szintén az eredeti oklevélszövegből venné. A gyors munkában így egy csomó tévedést,

[1] 1906. Politzer-féle könyvkiadóvállalat. Budapest, IV., Veres Pálné-(Zöldfa-) utcza 16. Ára 8 korona. A magyar közgazdasági könyvtár III. kötete. 5—519. l.

[2] Dr. Kováts Ferencz: a «Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle» 1903. évf. 39—41. l.

következetlenséget, félreértést halmoz össze s oly nyers-anyagot nyujt olvasóinak, a melynek ezek vajmi kevés hasznát látják. Részben tehát kevesebbet mond, mint a mennyit mondhatna s ezt is rosszul mondja; a mi pedig Uriás (Uros, Oros) pannonhalmi apát jobbágypöreit illeti, ott a modern kor szocziáldemokratájának képzelődésével többet akar látni, mint a mennyit a források alapos elemzése megenged, hogy Acsády korábbi hirhedt egyházellenes irányzatosságának valamiképen magja ne veszszen.

A ki tudja, hogy a középkor az egyházias latin műveltség és a keresztény államszervezetek kora, az nagyon visszásnak találhatja azt a tételt, hogy «a rabszolga a középkor jogfelfogása szerint... nem ment emberszámba». Még ha Acsády enyhíti is ezen állítás gyülöletes hatását az egyház emberségesebb szellemű törekvésének elismerésével,[1] mindazonáltal a teljes igazság nevében nagyobb szabatosságot kell itt követelnünk. Hiszen épen a középkor szelleme volt az, mely legelőször érvényesítette egész társadalmában a krisztusi tanítást az emberi nem egységéről és fensőbb testvériségéről s megdöntötte a pogány ókori felfogást, mely szerint az egyes népek atuochtonok, földjüknek és külön isteneiknek szülöttjei, kikkel szemben az idegen, meghódított és rabszolgává tett népek alsóbbrendű lények. A keresztény szellem már az ókor társadalmában is élő tiltakozás volt ama pogány felfogás ellen; legelőkelőbb egyénei és osztályai Isten, a legfőbb biró s minden jog forrása előtt magukat egyenlőknek tekintették a rabszolgákkal, a kiket épen a középkor szabadított föl nemcsak egyénenként, de összességükben is. A vagyoni egyenlőtlenség minden időben megvolt, megvan és meglesz; a polgárjogi egyenlőség elvének teljes megvalósításáért szintén sokáig kell még küzdenie az emberiségnek. Ha a középkor ezt az egyenlőtlenséget a fokozatok egész rendszerébe foglalta, ez nem jelentette azt, hogy a társadalom legalsóbb fokán álló néposztályt nem vette emberszámba. Ily felfogás sem a középkor egészének, sem virágzása korának nem sajátja. A középkor különbséget tudott tenni az emberi mivolt, a személyi, polgári és vagyoni jogegyenlőség között. Legelső tette volt az emberi téstvériség elismerése, aztán megvalósította a személyi szabadságot a rabszolgaság megszüntetésével és a szabad költözés jogának törvénybe iktatásával; az újkorra hagyta az ellenmondó hitvallások és vélemények felszabadítását s egyenjogusítását, a legújabb korra pedig

[1] Id. m. 14. l.

a polgári egyenlőség elvének kimondását, míg a vagyoni egyenlőség megvalósítását a gazdagok vagyonának elkobzásával a kommunista szocziálizmus tűzte ki egy távoli jövő feladatává. Hogy mindez előrehaladás-e az emberiség fejlődésében, most nem vizsgáljuk; de hogy a rabszolga embervoltának tagadása akár a jogi elméletben, akár a pozitiv jogban, akár a gyakorlati életben nem a középkor jellemvonása, az e kor igazi ismerete mellett kétségtelen.

A modern közhatalom szintén jogot tart arra, hogy egyes embereket vagyoni, politikai, sőt személyi jogaitól is megfoszszon, letartóztasson, fogságban tartson, bőjtöltessen, mozgásában akadályozzon, dolgoztasson, vagy akár életétől megfoszszon. Volt idő, mikor ezt a teljes hatalmat minden más földi hatalomtól függetlenül feleségük, gyermekeik, közös háztartásban élő rokonaik és szolgáik fölött egyes családfők, az u. n. patriarchák gyakorolták. Ezt a patriarchális teljes hatalmat eredetileg csak a természetjog és a vallási tilalom tudata korlátozta; aztán más nagyobb földi hatalom lépett föl az isteni jog védőjéül s fokról-fokra mindinkább beleszólt a családi joghatóság önkényes vagy épen természetellenes gyakorlásába. A pogány isteni jog természetszerüleg ótalmába vette a patriárcha vérrokonait; de idegen vérű rabszolgáinak megvédésére nem volt szava. Annál hatalmasabban óvta a rabszolgát a keresztény isteni jog, midőn testvérvoltát hangoztatta. A rabszolgaságot nem szüntette meg addig, míg a szabad emberek vonakodtak az ú. n. szolgai munkától, a mely nélkül a társadalom épen fejlettebb állapotában fönn nem állhat; de mihelyt a keresztény felfogás a munkát is megszentelte, szerzeteseivel példát adott reá s a szolga állapotát annyira türhetővé tette, hogy szabad emberek önként közéjük álltak: akkor elérkezett az idő a rabszolgaállapot teljes megszüntetésére. S ez épen a középkorban következett be. Addig is a rabszolga valóságos ember, sőt családtag (cseléd), ki eredetileg minden munkájával, csakhamar azonban munkája eredményének csak bizonyos részével tartozik urának. Hogy szolgálatát teljesíthesse, természetesen helyhez kötötten kellett élnie vagy ura udvaránál, vagy valamely külső birtokán. Ez a helyhezkötöttség nem a legnyomasztóbb a szolgaállapotban; mert hiszen a szabad ember is helyhez volt kötve, ha csupán egy faluban volt birtoka, avagy ha önként földesúri szolgálatba állott. Keresztény gondolkozású földesúrral szemben a szolga nem érezte szükségét a szabad költözésnek; sőt tudunk rá esetet, hogy szabad jobbágyok, kik elköltözhettek s kiket hanyagságuk és elégedetlenkedésük miatt

földesurok maga is el akart bocsátani, rimánkodva kértek bocsánatot és engedelmet a maradásra.[1]

A rabszolga embervoltával főképen az látszott ellenkezni, hogy pénzen adták és vették. De itt is különbséget kell tennünk a rabszolga lelki élete, testi élete és munkája között. Leginkább a lelki élet az, a mi az embert emberré teszi és az állat fölé emeli. Keresztény rabszolgát úgy adni el, hogy lelki élete áldozatul essék, vagy komoly veszedelembe jusson, czt a keresztény középkor pozitiv törvényekkel is korán eltiltotta, a midőn pl. Kálmán-kori törvények nem engedték, hogy zsidó keresztény rabszolgát tartson, vegyen, vagy eladjon.[2] A rabszolga testi életét elvenni, a jogos önvédelem esetét kivéve, nemcsak az örök természettörvény, a keresztény egyházi törvény és a rabszolga birtokosának tulajdon érdeke tiltotta, hanem a középkor állami törvénye is, kivált ott, a hol a veszedelem leginkább fönnforgott; ily értelemben már szent István megszabta a szolga vérdíját arra az esetre, ha valaki másnak a szolgáját megölte. Ez a vérdíj a szolga rendes vételára, a melyen felül még egyházi penitenczia is sujtotta a gyilkost.[3] Szabad ember és szolga vérdíja közt nincs lényeges, hanem csak fokozati különbség azon érdekelt feleknek igényei szerint, a kik a vérdíj fejében kénytelenek voltak lemondani a vérbosszúról, a melyet az ősi pogány szokás rótt a vérrokonokra s a cseléd urára. A ki a saját szolgáját megölte, ép úgy bünhődött, mint a ki másét ölte meg, mert neki is penitencziát kellett tartania s elvesztette szolgája értékét. Végre korán ótalmába veszi a keresztény törvényhozás a szolga munkáját is, a midőn pl. az első esztergomi zsinat elrendeli, hogy az egyházak szolgáinak terméséből, ha ezek a saját ökreikkel szántottak, csak felerész, ha pedig uraságuk ökreivel szántottak, kétharmadrész illesse az egyház mesterét.[4] Ebből az is kitünik, hogy egyes szolgáknak már volt némi tulajdonjoguk. Mindez eléggé bizonyítja, hogy a középkor jogfelfogása a rabszolgát emberszámba vette. Szent István nem előzte meg korát, midőn kimondotta az általános keresztény elvet, hogy «Istenhez méltó és az embereknek legjobb, ha mindenki szabad szándéka szerint tölti életét» s azért se ispán, se vitéz ne tegyen többé embert szolgává.[5]

1 A pannonh. Sz. Benedek-rend tört. I. 793. l. 1241.
2 Endlicher: Leges 356. (60.), 368. (74.), 371. (1.) l.
3 U. o. 315. l. XIV., 321. l. III.
4 U. o. 357. l. (63.)
5 U. o. 317. l. (XXII.) Magyar Törvénytár. Sz. István II. k. 20. fej. (29. l.)

Hosszasan foglalkoztunk e kérdéssel, mert Acsádynak téves és könnyen megtévesztő állítása nem egyedülálló, hanem elég gyakori a szakművekben, még inkább a népszerű hatásokat vadászó nyilatkozatokban. Hogy mennyire emberszámba mentek a középkori szolgák, teljesebben is ki fog tünni azon perekből, a melyeket majd alább tárgyalunk s a melyeket Acsády felületessége és irányzatossága ugyancsak félreértett.

Először felületességét akarjuk megvilágítani. Az ekealjat úgy határozza meg, hogy ez akkora föld volt, a mennyit egy nap alatt 4-ökrös ekével föl lehetett szántani; aztán mindjárt reám hivatkozva, számokban is kifejezi az ekeföld nagyságát: 48, 100, 120, 150 királyi holdban.[1] Tudva azt, hogy a királyi hold a mai kataszteri holdnál is jóval nagyobb volt s majdnem kétakkora, mint a mai magyar hold, ugyancsak furcsának kell gondolnunk Acsády fogalmait a szántásról, ha azt képzeli, hogy egy négyökrös faeke naponként egy holdnál sokkal többet, majdnem 100—300 magyar holdat képes megszántani. Acsády reám hivatkozik, pedig én épen azt bizonyítgatom, hogy a pannonhalmi oklevelek rendesen 120 holdas ekékről szólnak,[2] de nem királyi, hanem régi kis holdakban. Helytelen az is, hogy «egy királyi hold 864 ölet, vagy mai mértékben 1·896 métert tett»; mert a királyi hold 864 négyzet királyi ölet, egy királyi öl pedig 2·959 métert tett, miként ezt Werbőczy Tripartitumának szavaiból s lemérhető rajzából könnyü kiszámítani.[3] A királyi holdnak közel ²/₅-e volt a régi kis hold, mely a mai magyar (1200 □öles), a mai kataszteri (1600 □öles) és a régi királyi holdhoz sorban úgy aránylik, mint 54 : 75 : 100 : 132-höz (nagyjában 2 : 3 : 4 : 5).

Acsády számaiba és neveibe sajtóhibákat meghaladó tévedések csúsztak be. A tihanyi alapítólevél nem húsz eke földdel adott 110 házhelyről, 5 kocsisról, 2 gulyásról stb., összesen 150 házhelyről,[4] hanem húsz ekéhez adott 60 (LX) házról, 5 lovászról (agasones), 2 kanászról (subulci) stb., összesen 140 házhelyről (CXL) szól. A praedium «puszta» alakban való fordítása[5] helyes a XVI. századtól kezdődő török pusztítások stb. után, de az Árpád-

[1] Acsády id. m. 22—23. l.

[2] Id. pannonhalmi rendtörténet. I. 205. l. Csakis ez alapon érthető meg a bonyolult, de érdekes szőllősi földosztás u. o. 265. l.

[3] I. 133. 47—49. §. Magyar Törvénytár: Werbőczy 218., 221. l. ld. rendtört. I. 194. l.

[4] Acsády id. m. 52., 53. l. [5] U. o. 54. l.

korban a praedium szónak megvan még az eredeti jelentése: fekvő jószág, birtok, mely lehet népes falu is; pl. Pannonhalma Szent László-féle birtokjegyzékében több oly praedium van, mely az oklevél szavai szerint «falunak neveztetik.»[1] A sajtóhibáknak minősíthető számokon kívül[2] a nevek fordítása hibás ezekben: 5 kádár (carpentarius = kerékgyártó és ács), 25 ács (faber = kovács, ki vassal dolgozik), 6 nyereggyártó (pelliparius = szücs, szűrszabó), 15 szabó (sutor = timár, varga), 6 kádár (coquus, cocus = szakács). Ezek a hibák többször megismétlődnek, míg Acsády maga fordítja az oklevélszövegeket; csak később válik következetlenné, a mikor ismét csak oklevelet idéz ugyan, de voltaképen a feldolgozást kivonatozza s ennek nyomán ugyanazon szolgaosztályokat már helyesen nevezgeti.[3] Mivel azonban nem ér rá forrását megérteni, a gyors kivonatozás közben észre sem veszi, hogy össze nem tartozó dolgokat ránt egybe. Alsóknál azt mondja: «A vinczellérek leginkább rabszolgák voltak. Kötelességük volt egész télen fát hordani az apát szükségletére, a kiknek szekerük volt. Ezenkívül 36, némelyek 156 szekér fát szállítottak.» Forrása pedig úgy adja elő a dolgot, hogy Alsókon «a szőllőmívesek, mivel mindnyájan vásárolt vagy ajándékozott szolgák, a rendes szolgálatokon felül kötelesek voltak az egész télen át hátukon fát hordani az apát lakására (mint a mai napszámos fűtők), kétségkivül nem az erdőből, hanem a fáskamrából, a hova az összes udvarnokok a király jövetelekor és szent Mártonkor egy-egy hónapra (az udvarnokok hónapot szolgáló minden csoportjától) 3 taliga, egész évre tehát 36 taliga fát, azok a hónaposok pedig, kik az összes falvakból szekerükkel egy-egy hónapig a monostor körül szolgáltak, hetenként 3 taliga, vagyis egész évben 156 taliga fát hordtak össze.» A fát tehát szekereken nem az alsóki vinczellér-szolgák, hanem az összes udvarnokok hordták össze az apátság közeli erdeiből.[4] Acsádyt olvasva, az ember hajlandó túlságos terhet látni abban, hogy 57 vinczellérháznép kénytelen évente 192 szekér fát fuvarozni a monostorba, sőt ezt is csak azok, a kiknek épen szekerük van; holott a valóság

[1] A pannonh. Sz. Benedek-rend tört. I. 591. l. «Tercium praedium est Himudi, nomine uille apellatum . . . Quintum praedium . . . nomine uille . . . Sextum . . . nomine uille apellatum.»

[2] Acsády id. m. 76. l. 1228 helyett hibásan 1128 háznép a fejérvári káptalan somogyi birtokain, továbbá 9 helyett 10 sütő, 16 h. 10 szakács, 7 h. 2 harangozó stb.

[3] U. o. 87—90. l. [4] U. o. 87. l. Id. rendtört. I. 200 l.

az, hogy a 192 taliga fát, a mihez a királyi látogatás rendkívüli évében még 36 taliga fa járult, 300 udvarnok-ház szállította föl, tehát három háznépre és telekre esett két taliga fa egész éven át. A gyors kivonatozás eredménye az is, hogy a mit a feldolgozás Zászló birtokról mond, azt Acsády Gönyőről állítja.[1]

Nos, ez a különben érdemes tudós, ki legújabb munkájának gyors összeállításánál nem ért rá forrásait, még féllapokat sem komolyan elolvasni, nagyon ridegen itélkezik és gúnyolódik azon állítólagos «szigor és kiméletlenség» fölött, a melyet Oros pannonhalmi apát jobbágypöreiben lát s ezeknek jellemzésére előrebocsát.

Oros jobbágypöreivel érdemes behatóan foglalkozni nemcsak Acsády helyreigazítása kedvéért, hanem önálló tudományos érdekből is. A ki az Árpád-kori jobbágyállapotokat és gazdaságtörténeti kérdéseket érinti, mind beleütközik a nagyterjedelmű és tanulságos anyagba. A pannonhalmi rendtörténet részletesen kiaknázta e perek adatait; de az egyes birtokok történetébe illesztve és Oros apát jellemzéséhez fölhasználva, nem nyujtja e tárgyalás mindazon előnyöket, a melyeket a peranyag együttes vizsgálatából és további kifejtéséből meríthetünk. Azért az Acsády-féle félreértésekkel szemben alkalmat veszünk arra, hogy az érdekes pannonhalmi jobbágytörténeti forrásokat a tatárjárás előtti állapotokra nézve még tüzetesebben elemezzük, összehasonlító eljárással jobban megvilágítsuk, megértessük s ily módon a komoly történettudománynak szolgálatot tegyünk.

A jobbágyperek tárgyalása előtt szükséges szemlét tartanunk a pannonhalmi apátság népei fölött. Ebben nagy szerencsénk van, mert két nagy birtok- és népösszeírás áll rendelkezésünkre, a melyeket épen 150 év választ el egymástól: szent László összeírása 1087 és Albős esztergomi kanonok, királyi poroszló összeírása 1237 tájáról, a melyek képesítenek bennünket arra, hogy szinte modern statisztikai eljárással mutassuk ki a huszonkilencz osztályba sorozott nép másfélszázados fejlődését, szolgálati viszonyát és elhelyezkedését. A pannonhalmi rendtörténet statisztikai tábláit itt egyszersmind helyesbítjük és feldolgozzuk.[2]

[1] U. o. 89. l. Id. rendtört. I. 236. l.

[2] Id. rendtört. I. 570—578. l. Szétválasztjuk a servi equestres csoportjától az egyszerű szolgákat (servi): Ásványtőn 15, Némán 2, Sáron 7, Kajáron 4, Sebösön 3, Salában 3, Köröshegyen 8, Ziduchon 3, Fejéregyházon 1, Kutason 10 szolgát, kik többnyire szántók, és Öcsény-Báttán 20 szolgát, kik «halászni és szántani» tartoztak. Hegymagas-Apátin 62 szőllőmívest át kell

A mi a földrajzi elhelyezkedést illeti, szembeötlő és természetes, hogy az apátsági népek nagyobb fele, 51%-a a monostor közvetlen szomszédságában, a kis Győrmegye délkeleti negyedében (34%) és Veszprémmegye északkeleti szögletében tömörült, a mely nagy csoporthoz elég közel volt a komárommegyei csoport, az összes népek egyötöde (20%). A távolabbi csoportok közt legnagyobb a zseliczi kanászoké (13%) s egyéb somogyiaké (8%), együttvéve szintén jó egyötöde az összes számnak, míg a zalai, vági, soproni, tolnai, bodrogi és csanádi kis csoportok mindössze alig érték el a 8%-ot, kevéssel a tatárjárás előtt.

Szolgálatuk neme szerint a pannonhalmi apátság népei öt csoportba oszthatók: az udvari szolgálattevők és teherszállítók, továbbá az adózók, őstermelők és iparosok csoportjaiba.

Udvari szolgálattevők a jobbágyok (iobagiones, 498 ház) a harangozók (pulsatores, 46 h.), a hirnökök vagy bakók (precones, 16 h.) és a tárnokok vagy kamarások, komornokok (tavarnici v. cubicularii, 16 h.),[1] összesen 576 háznép, az apáti népek negyedrésze (25%). Ők is teljesítettek némi szállítást, adózást és mezei munkát, mint általában az összes népek, kivéve némely kiváltságosakat; de a többitől legjobban megkülönböztette őket az a sajátos szolgálatuk, hogy az apáti udvar központján, a monostorban, vagy az utazó apát és helyettesei körül foglalatoskodtak. Rangban az összes apáti népeket felülmulják a jobbágyok, vagyis a tiszti osztály, a melyből az apát kinevezte «jobbágyait», t. i. ispánjait és udvarispánját (comes curialis), kiküldte követeit; e jobbágyosztály tagjai fölváltva őrzik az apát lakását, úton vagy hadjáraton az apát személyét; ők az apátság világi képviselői perekben és istenitéleteken, a birtokhatárok megállapításában. Eredetileg ők is szolgák, mint alább látni fogjuk, belső mindenes cselédek, kik lóháton kisérték urukat, mint a külföldi ministerialisok; utóbb azonban, hogy tisztek lehessenek, szivesen közéjük

helyeznünk a lovászok közé. Salában elhagyhatjuk a pozitiv adatokból nem ismert, csupán következtetéssel fölvett 326 (?) háznépet s az elveszett vagy hiányosan leírt birtokok házszámait. Ily módon a mansiok összes számát 2315-re igazítjuk. Végül szent László-kori birtokból eredőnek vehetjük Újlakot, Cséb-Ravazdot, Kereszturt és Kis-Tepejt s ezek házszámait is beleértjük az eredeti birtokok népeinek szaporodásába.

[1] Nyalkán kamarások nincsenek, de vannak tárnokok. Mégis a kutasi kamarásokról megjegyzi az összeírás, hogy olyan szolgálatokra kötelesek, mint a himódi, vagyis nyalkai kamarások. Id. rendtört. I. 773, 786. I. Ebből következtetjük, hogy tárnok és kamarás ugyanazon szolgaosztályt jelentette.

álltak szegényebb szabad, nemes emberek is saját öröklött földjükkel, vagy szabad vendégek, bevándorolt idegenek ingóságukkal, pénzükkel s ezek kezdték a pénzbeli adózást, a fertó-fizetést és a szabadok tizedeinek megadását. Korábban bőven kaptak földet az uraságtól, önálló gazdálkodásra; később pedig, a mikor a földesúr a XII. századtól kezdve majorságokat, obedienciákat alapított és gazdálkodó szerzeteseinek vezetése alatt az elkülönített földeket ajándékozott vagy vásárolt szolgáival műveltette, legalább húszholdas telkeket biztosított jobbágyainak.[1] A többi osztály sajátos udvari szolgálatát következtetni lehet nevükből. A tárnokok vagy kamarások az apát legbelsőbb cselédjei, kik lakását, szobáit és sátorát tartják rendben, de szintén fölváltva szolgálnak, míg családjuk közeli, távolabbi falvakban lakik s az év nagyrészét maguk is otthon töltik. A hirnökök szolgálata olyan, mint a pécsváradi apátság poroszlóié s a pannonhalmiakról megjegyzi az összeírás, hogy a nevükben kifejezett kötelességen kívül más szolgálattal nem tartoznak.[2] Neve szerint udvari szolga volna udvarnok is, de, mint a perek tárgyalásánál részleteznünk kell, az ő főkötelessége a terményadózás és csak másodsorban az udvari szolgálat. A szabadság szempontjából különösen hangsúlyozhatjuk, hogy a legszabadabb, félig nemes jobbágyosztály számban is tetemesen felülmulja a többit s az összes apáti népek jó ötödét teszi (majdnem 22%).

A lovas kiséret mellett második csoport a *teherszállítóké;* ilyenek a lovasszolgák (servi equestres, 185 ház), a kápolnavivők (qui portant capellam, sacriferi, 53 h.) és a szekeresek (curriferi, 4 h.). A jobbágyok lóháton, a lovasszolgák és kápolnások erős, szép vontató lovakkal szolgálják az utazó vagy hadba menő udvart, míg a négy szekeres család igásfogattal a távoli Tiszától szállítja urasága részére a halászok munkájának gyümölcsét, vagy megváltja egy szekér hosszú útját egy fertóval, egy fertály márkával (= 60 dénár = 5·40 frt o. é.). Az egész szállitó csoport az összes apáti népeknek körülbelül egytizede (10%), de úgyhogy legtöbb a lovasszolga, kik az apát szekerein sátorait, konyháját és egyéb podgyászát huzatják, s nem az élelmet,[3] mert a liszt- és kenyérszállítás az udvarnokok, a borszállítás pedig a többi nép dolga. A lovas szolgá-

[1] A jobbágyok többféle állapotát és kötelességeit részletesen l. id. rendtört. I. 202., 552—556. l,

[2] U. o. 773. l.

[3] Id. rendtört. I. 778. l. Ynő (Jenő) birtoknál.

nál rangban előbbrevaló a kápolnás, mert az istentiszteleti sátor szállításán kívül mindenben egyenlő a lovas-jobbágygyal.[1]

Harmadik csoport az *adózók* osztályai: az udvarnokok (udvornici, 300 ház), a szabadosok (libertini, 80 h.), a torlók (exequiales, 22 h.) és a márczkészítők vagy márczadók (qui preparant marcium, 10 h.). Az utóbbiakat iparosoknak is vehetjük, kik márczot vagy méhsört erjesztenek és szolgáltatnak a monostor számára. Az egész adózó csoport majdnem kéttizedét teszi az összes apáti népeknek (18%), az udvarnokosztály pedig háromnegyedét az adózó csoportnak. A monostor élelmezése felerészben az udvarnokok kötelessége; azért ez az osztály, ha nem is elsőrangú, de a leghasznosabb az összes népek között s ez az igazi magva a későbbi úrbérességnek, mely végül fölvette a megtisztelő «jobbágy» nevet. A szabadosok és torlók egyeredetűek: nemrég még valóságos rabszolgák, kiket uruknak végrendelete szabadsággal, házzal, földekkel, marhákkal ajándékozott meg s csupán arra kötelezett, hogy szabadító uruk lelkiüdvösségeért bizonyos ajándékokkal adózzanak a monostornak, mely a jótevőkért tort ül, vagyis évenként gyászistentiszteletet és a szegények részére alamizsnaosztást végez. Mindkét fölszabadított osztály igen közel áll a jobbágyokhoz: az ölbei s palotai szabadosok úgy szolgálnak és adóznak, mint a salai és más jobbágyok;[2] a tényői jobbágyok úgy adóznak, mint a torlók szoktak (száz fehér kenyérrel, vagyis kalácscsal, gyertyákkal stb.) s a szőllősi torlók is mentek követségbe, akárcsak a jobbágyok.[3] A szabadosok és torlók beolvadása a jobbágyok közé egy-két nemzedék alatt végbement s a hol még nem történt meg, ott ama fölszabadított két osztály nem volt régi.

Negyedik az *őstermelő szolgák* csoportja: szőllőmívesek (vinitores, 171 ház), szántók (aratores 76 h.), halászok (piscatores, 105 h.), kanászok (subulci, 300 h.), lovászok (agasones, 69 h.), pásztorok (pastores, p. ovium, 7 h.). Olykor az udvarnokokat is szolgáknak mondja az Albos-féle összeírás[4] és a karalkaiakról megjegyzi, hogy szántani is tartoznak. A szőllőmiveseket, szántókat többnyire, a kanászokat pedig mind szolgáknak mondja az összeírás. A fentemlített szőllőmivesek egyharmada, az alsóki 57 ház, mind vásárolt vagy ajándékozott szolga, kik épen ezért kötelesek télen hatukon fát hordani és tisztogatni az apát udvarát, lakását; s mivel szolgálatban velük egyenlő a 25 örsényi szőllőmíves.

[1] U. o. 778. l. [illegible] [2] U. o. 779., 783. l. [3] U. o. 780—781. l.
[4] U. o. 778., 782. l. [illegible] és Kara[illegible].

ennélfogva az alsókiak terhesebb szolgálata voltaképen a szőllőmívesek fele közt oszlott meg. Volt aztán még 115 ház olyan szolga, a kik valószinűleg mind szántók, de foglalkozásuk nincs közelebbről meghatározva, vagy többféle: vannak olyanok, kik szőllőmívelésre és szántásra (20 h.), vagy szántásra és halászásra kötelesek (20 h.);[1] van néhány «megemuto» néven említett háznép, kiknek a balatonparti Kilitiben van földjük, kaszálójuk, nádasuk, legelőjük s négy vejszéjük, vagyis halászóhelyük (6 h.)[2] A rábaparti Sebösön vannak külön szántók is a szolgák mellett.[3] Egész kivételesen két szolgát «mancipium»-nak nevez az Albős-féle összeírás a rendes «servus» helyett. Végre van említve néhány ember, kiket az egyház megváltott, vagy a kiknek dédapját tized helyett adták neki.[4] De a szolgák helyzetét épen nem szabad «állati sors»-nak képzelni, mint a hogy Acsády képzeli és kimondja.[5] Az uraság nem alkalmazhatja őket kényekedve szerint bárminő munkára, hanem csak a kifejlődött általános vagy vidéki szokás szerint csupán szőllőmívelésre, vagy szántásra, vagy halászásra, vagy ezek közül kétféle szolgálatra, a minden népet kötelező csekély közmunkán kívül. A szántó szolgák falujában rendesen van az uraságnak elkülönített néhány ekére való földje s a szolgák ezt mívelik; de van családjuk, házuk és rendes telkük vagy részük a faluközösség földjeiből, illetőleg az uraság birtokából. Igy pl. a veszprémmegyei Sáron van a monostori egyháznak két jobbágy- és két szolgaháza, «ezeknek — úgymond az összeírás — van háromszáz hold szántóföldjük. Azonfelül van ott az egyháznak három helyen 550 hold erdeje, 10 hold kaszálója és öt helyen malma.» A földek itt mind a jobbágyokénak és szolgákénak vannak mondva s megkülönböztetve az egyház erdeitől stb. Mindegyik házra átlag 33 hold esett.[6] A kanászszolgák saját gazdálkodásuk eredményének

[1] U. o. 774., 779., 784. l. a 7., 29. és 62. birtokon. A 774. lapon ismételten előforduló «vinitorum suorum», «aratorum suorum» helyett «vinitorum s(er)uorum», «aratorum s(er)uorum» olvasandó. [2] U. o. 784. l. [3] U. o. 782. l. [4] U. o. 785. l. a 73. és 76. birtokon, Somogyban. [5] Id. munkája 85. l.

[6] Id. rendtörténet I. 249., 781., 785. l. a 76. birtokon, Gyopakon vagy Csopakon vannak a tizedbe adott Miklós unokájának fiai, kiknek földje közös a faluval, s egy rabszolga (mancipium, szintén az egyházé, a pannonhalmi apátságé), a kiknek (t. i. Miklós dédunokáinak és az egy rabszolgaháznak a faluval közös) földje 9 ekére való (1080 régi kis hold), erdőkkel, kaszálókkal és egy völgygyel, mely Vitya, Kara, Tepej, Györk és Fajsz nevű falvakon belül elhatárolt föld közepén fekszik. A kétértelmű szövegnek ez a helyesebb fordítása. V. ö. u. o. 315. l.

csak egy csekély részét adják a monostornak, pl. főfoglalkozásukból, a sertéstenyésztésből két ház ad évenként egy sertést; mellékadójuk hatvan háztól egy szekér dongafa és öt háztól egy kecskebőr, máskülönben szolgálatuk olyan, mint az udvarnokoké.[1] A lovászok kétfélék: mezei lovászok (agasones campestres, 7 ház) és olyanok, kik nem mezőn, hanem csak istállóban viselik gondját az apát lovainak s e végből havonta ketten egy lóval bárhova tartoznak követni az apátot, de az ő költségén. Ezen udvari lovászok mind egy faluban, a zalai Hegymagas-Apátin (a mai Kis-Apátin) laktak, összesen 62 házban, úgyhogy az emlitett két ember és egy ló kiküldésének terhén mindegyik hónapban más-más öt ház népe osztozott.[2] Az őstermelő szolgák összes száma 843 ház, az apáti népek jó harmada, 36%-a, a melyből a kettősfoglalkozású szolgákat mindkét foglalkozáshoz, a határozatlan foglalkozásúakat a szántókhoz sorozva, a szőllőmivelésre esik 197 háznép (huszonhat egyszersmind szántó), a szántásra, földmívelésre 191 ház, a halászásra 125 ház (húsz egyúttal szánt is), a mely számokban megismétlődik negyvenhat háznép.[3] Valamennyi szolgaosztályt felülmul számra nézve az egy csomóban lakó somogyzseliczi kanásznép, az összes apáti népek 13%-a, maguknak az őstermelő szolgáknak jó harmada.

Végre ötödik csoport az *iparosoké,* kiknek tizenkét osztályát különböztethetjük meg. Ételkészítésnél, a kemenczénél és konyhában szolgáltak a sütők (pistores, 53 ház) és a szakácsok (coqui v. coci, 43 h.), kik házankint valószinűleg egy embert küldtek az év egy-egy hónapjára, úgyhogy állandóan négy sütő és három szakács tartózkodhatott az apátnál s a monostorban, egy pedig a vityai remeteségben, Somogyban. Lábbelit a timárok (sutores, alio nomine tymar, 18 ház), ruhát a szűcsök, szűrszabók (pelliparii, 6 h.) készítettek s a mosók (lotores, 3 h.) tisztították a templomi vászonneműt, valamint az apát és szerzetesek asztalkendőit.[4] Nyilván meg van mondva az Albős-féle összeírásban, hogy a szűcsök a monostor műhelyében dolgoztak a monostor költségén, vagyis ez látta el őket élelemmel is, míg hónapot szolgáltak a monostorban.[5]

[1] U. o. 321., 786. l.

[2] U. o. 779. l. V. ö. 304. l. s így igazítandó ki az 572. l. táblázata.

[3] Az ismétlődés elkerülése végett a 26 szőllőmíves-szántó és 20 halászszántó felét szántónak, a többit szőllőmívesnek, illetőleg halásznak véve, az összegek igy alakulnak: szőllőmives 184, szántó 168, halász 115 háznép.

[4] V. ö. «ad lavanda vestimenta altarium et mensalia abbatis atque fratrum». U. o. 651. l. [5] U. o. 772. l.

A famunkát ácsok, kik egyszersmind kerékgyártók vagy bognárok (carpentarii, 40 h.), továbbá pintérek vagy kádárok, ősi nevökön pohárnokok (bucharii, bucardiones, cellarii, 27 h.)[1] és esztergályosok (tornatores, 6 h.), a falrakást művesek, vagyis kőművesek (artifices, 5 h.), a fémmunkát pedig ötvösök (aurifabri, 2 h.), üstfoltozók (qui tenentur reficere caldaria, 2 h.) és a kovácsok (fabri, 37 h.) végezték. A varsányi timároknál külön ki van emelve, hogy csakis a nevökben kifejezett szolgálattal tartoznak,[2] holott a többi iparos és nép, még a jobbágy is, némi közös munkát, szénatakarítást, borszállítást köteles teljesíteni a saját rendes kötelességén felül. Az összes iparosok száma, bár foglalkozásuk aránylag sokféle, az apáti népek teljes számához képest csekély, alig több a tizedrésznél (242:2315 ház). Megjegyzendő, hogy ezen iparosok falujokban közönséges földmívesek s házszámuk arányában részesednek a falu közös földjeiből, iparos nevök pedig főleg csak annyit jelent, hogy minő szolgálattal tartoztak egykor rabszolga őseik uroknak és tartoznának ők is, ha értenének hozzá. De mikép érthettek a szakács-művészethez és a pékmesterséghez azok az ivadékok, kik Nyalkán 16, Láziban 15 szakács- és 39 sütő-házban laktak egy tömegben s uri konyhát, sütő-műhelyt csak valami hatodrészök látott évente egy hónapig? Igen kezdetleges mesterember lehetett a tömördi 23 ács-bognár, a tényői 18 pintér s a nyalkai 23 kovácsháznépe is, hacsak messze földön nem kerestek munkát mesterségök gyakorlására a hónapos monostori szolgálat után. Igen érthető, hogy a földesúr ily mesteremberekre kényesebb munkát nem bízhatott s rajta volt, hogy végül beleolvaszsza őket az udvarnokosztályba és valamennyinek a legszabadabb s legelőkelőbb czím után való törekvését az egykori udvari és tiszti osztály nevével, a «jobbágy» névvel kielégítse, míg a régi jobbágyok javarésze földesuri, prediális, vagy épen országos nemességre emelkedett.[3]

A pannonhalmi apátság népeinek házszámait diagrammás alakban ábrázolva, még szemléletesebbé tehetjük az arányokat. Legmagasabb hegy e rajzon a legszabadabb jobbágyság (498); tovább egyenlően magas a leghasznosabb két osztály, az udvarnok

[1] Tarjánban 4 bucharius, Ravazdon 2 bucharius, Tényön 18 buchardio, Köröshegyen 1 buchardio van említve s az utolsónál megjegyezve, hogy úgy szolgál, mint a tarjáni buchardiok. Bucharius tehát ugyanaz, mint buchardio. Ugyanily jelentésű a cellarius is (Szamárdon 2 ház). U. o. 773, 774, 780, 784. l.

[2] U. o. 776. l.

[3] Id. rendtört. VIII. 253—254. l.

és a kanásznép (300, 300); ugyancsak egyenlő a lovas-szolgák és a szőllőmívesek két neme (185, 184); s negyedrangú, de még mindig százon felül áll a szántók és halászok két osztálya (168, 115). E hét néposztály teszi az összes apáti népek háromnegyedét, míg az utolsó negyedrész huszonkét osztály közt oszlik meg.

Eddig az Albős-féle összeírás alapján mozogtunk s az egyidőbeli állapotot vázoltuk. De a történelmet elsősorban a fejlődés érdekli, s ezen érdeklődést módunkban van kielégíteni épen azon szerencsés helyzetnél fogva, hogy kerek másfélszázados időköznek két nevezetes határán a Szent László-kori megszilárdulás és a tatárjárás felforgatásait közvetlenül megelőző fejlettség állapotát összehasonlíthatjuk.

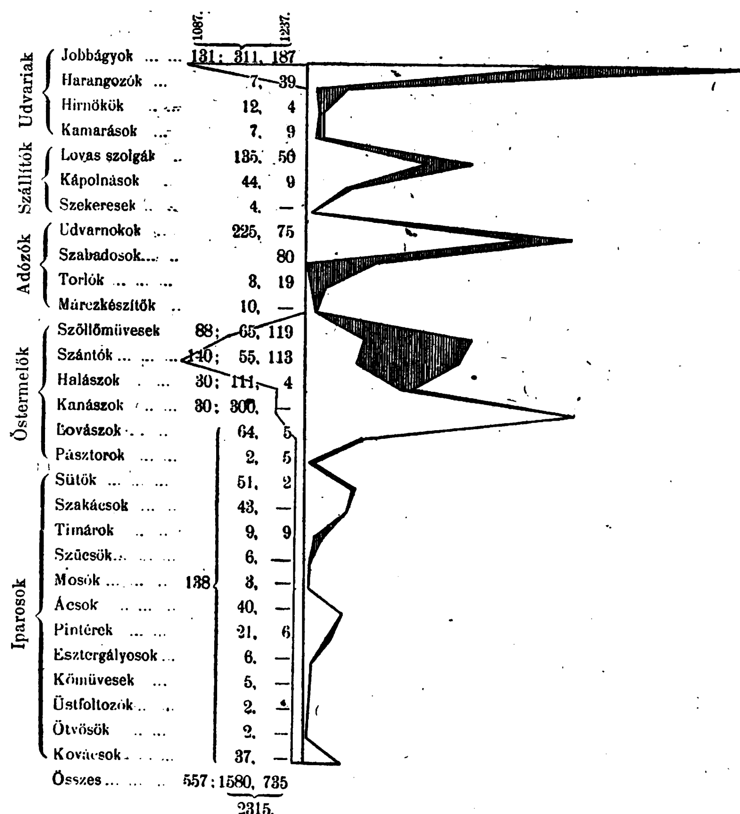
A pannonhalmi apátság Szent László-kori birtokainak fejlődésében az első tény az, hogy két névtelen és négy megnevezett jószág másfél század alatt eltűnt, huszonöt pedig megmaradt, a melyeknek nagyobb fele a monostorból jól látható három megyében tömörült, egy harmada Somogy-Zalában, a többi az alsó Vágnál, a Bátta folyócskánál, a Dráva-torkolat fölött és az alsó Tiszánál volt szétszórva.[1] E részben nem esett nagy változás a tatárjárásig. De fejlődés mutatkozik a nevek átalakulásában, a melynél fogva Pannoniából Alsok, Himogyból Nyelka, Dinnyából Apáti, az Erecu-tó mellékéből Erecs-tő és Füzegyből Füzegytő lett.

Még nagyobb a változás a művelés alá vett területben, a mi összefügg a lakósság szaporodásával és az eredeti birtokok belső megoszlásával. E tények közt legelső a lakósság szaporodása. Szent László összeírásakor az apáti népek száma 557 háznép,[2] mely az ugyanott fölsorolt eredeti birtokokon s a belőlük kivált falvakban Albős összeírásáig az eredeti számnak majdnem háromszorosára, körülbelül 1580 házra szaporodott. Ennek megfelelően a megművelt talajnak is kellett terjednie, hogy a megnövekedett lakósságot legalább a kezdetleges mértékig táplálhassa. Eredetileg egy falura átlag 18 háznépet, másfél századdal utóbb a megkevesbedett birtokok mindegyikére valami 63 háznépet számíthatunk. A földmívelés emelkedése azonban még ennél is nagyobb arányú, közel

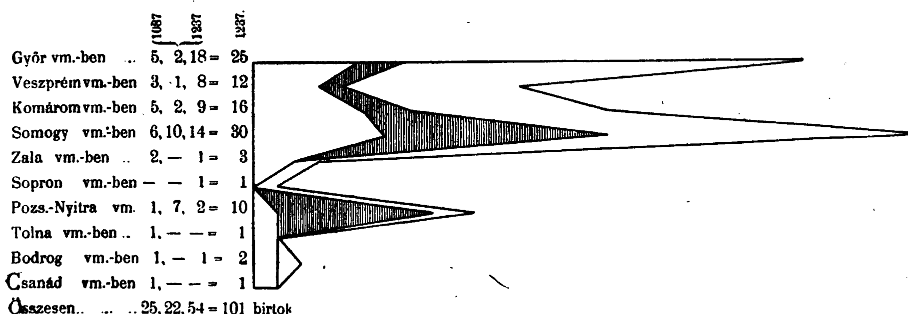
[1] Győrmegyében 5, Komáromm. 5, Veszprémm. 3; Somogyban 6, Zalában 2; Pozsonymegyében, Tolnában, Bodrogban, Csanádban 1—1 birtok.

[2] Id. rendtört. I. 577. l. Ez talán helyesebb, mint az 527 házszám, mert az összeírás 30 kanászházat külön említ s más összeírások is a kanászokat (subulci) meg szokták különböztetni a pásztoroktól, kiken rendesen juhpásztorokat (pastores ovium) kell érteni.

A pannonhalmi apátság népeinek házszámai a Szent László-kori birtokokon 1087 és 1237 körül, s a későbbieken 1237-ig.

A pannonhalmi apátság birtokainak száma Szent László és Albös összeirása szerint (1087, 1237 kör.)

négyszeres. Szent László összeírása 18 ekét említ a pannonhalmi monostor birtokában, a mi — az ekét 120 régi kis holdnak véve — 2160 kis holdnyi szántóföldet jelent. Ez a szám az összes házak közt szétosztva nem egészen négy holdat adna. Még ha királyi holdat vennénk is föl, négy ilyen hold csak hét mai magyar holdat tenne, a mi átlagnak nagyon kevés. Valószinűbb az a föltevés, hogy a tizennyolcz eke Szent László összeírásában csak a monostor szántóekéit s azt az elkülönített földmennyiséget jelenti, a melyet az apátság 140 szolga-családja szántott a monostor részére s a melyből egy szolga-családot tizenhat kis hold megművelése terhelt. Ezenfelül föl kell vennünk, hogy úgy e szántók, mint a többi szolganépek házaik arányában részesedtek falujok földközösségéből. A kezdetleges viszonyokhoz képest minden háznép eltartására szintén tizenhat holdat számítva, összesen 74 eke föld illette meg a monostor népeit, s e szám a monostor külön földjeivel együtt nem egészen száz ekét tett. Albős összeírása szerint a Szent László-kori területen már közel négyszáz eke földet műveltek. A munka, termelés és a jólét tehát kedvezőbb arányban fejlődött, mint a munkások s fogyasztók száma, a nélkül azonban, hogy a munka terhe túlságosan emelkedett volna. Albős korában egy házra átlag 27 kis hold jutott. Körülbelül ezt a számot nyerjük akkor is, ha négyszáz ekére való földet elosztunk az eredeti birtokok tatárjárás előtti összes házszámával, még inkább pedig akkor, ha a legjobban ismert birtokok külön osztalékát veszszük. A legmegbízhatóbb részletszámítások szerint az eredeti területen hét faluban huszonhét holdas háztelkek voltak.[1] Más falvakban nagyobb és kisebb számokat is kapunk,[2] de a szélsőségek kevésbbé pontos adatokból származnak, a nagy számok egy részében pedig az apátság külön földjei is el vannak osztva. A Szent László-kori tizenhat holdas telekhez képest az Albős-kori huszonhét hold már elég jelentékeny haladást mutat, de magában véve az utóbbi telek sem nagy, mert mai magyar holdakban csak tizennyolcz holdat tenne, a mihez még kaszáló, legelő stb. illetőség járult a közösből.

A lakosok szaporodása és a földmívelés előhaladása az apátság ősi birtokain, főleg a monostor közelében a tatárjárásig elérte

[1] A Pannonia területéből kivált Ujlakon, továbbá Láziban, Varsányban, Vényén és a három Tömördön.

[2] Kanizsán 111, Bodrogon 93, Tardon 90, Kilitiben 60, Kereszturon (mely Varsány déli részén vált ki) 40, Véneken 39, Füzitőn s Almáson 35, Sáron 33, Nyelkán 18, Tepejen 17, Tényőn 14, Báttán 12, Köröshegyen 11 hold.

körülbelül azon fokot, a melyen túl az egyszerű szerszámok korában alig mehetett. Az eredetileg kevés szántóföld elfoglalt már minden talajt s hogy az emberek közelebb legyenek földjükhöz, új meg új rajokban kitelepedtek az ősi faluból az irtások középpontjaira. Így keletkezett a sok falu a tatárjárás előtt oly sűrűn és oly nagy számban, a minőt el sem hinnénk, ha nyilvánvaló bizonyságok nem tanuskodnának mellette. A Szenthegy tövében csak úgy hemzsegtek az apró falvak vegyesen nagyobbakkal, a melyeknek ma legfölebb dülők és pusztai majorságok, vagy a régieknél kisebb falvak őrzik nevükben emlékét. A mai Nyalka 135 háza helyén Albős korában 193 nem kevésbbé népes ház állott, e falu területe pedig kisebb volt a mainál, mert szorosan körülzárta egy csomó olyan falu (Gyánt, Nyulas, Néma, Borba, Ujlak), a melyek egykor határai szélén állottak és elpusztulva, területükkel részben beleolvadtak. Itt minden talpalattnyi földet ki kellett használni, hogy a tizennyolcz — mai magyar holdakban tizenkét — holdas kis telkek, a mennyi egy-egy háznak átlag juthatott, a népes családokat elegendőképen táplálják. A monostor központi községébe hat-hét régi kis falu olvadt bele, a melyek névleg mind elpusztultak. A mai Tömörd-puszta területén a tatárjárás előtt három, Deáki területén nyolcz kis falu állott. Az erdőirtás és szántóföld terjedésének s a lakosság szaporodásának következménye tehát a tatárjárás előtti hosszú békeség idején az volt, hogy az ősi falvak megoszoltak és megszaporodtak. A Szent László összeírásában fölismerhető huszonöt birtokból, faluból Albős koráig negyvenhét falu lett, vagyis az eredeti szám csaknem megkétszereződött s az új falvak átlag nagyobbak voltak az ősi falvaknál, mert hiszen az eredeti lakósság majdnem megháromszorozódott. Földrajzilag a falvak szaporodása legnagyobb a vági birtokon és a somogy-zselizi erdőségben, mert ott kinálkozott legtöbb talaj a terjeszkedésre. A Szent László-kori birtokok u. i. átlag három-négy ekényi szántott területről a tatárjárásig ily nagy tagokká nőttek: Almás-Füzitőn húsz, Véneken huszonhárom, a tiszai Kanizsán huszonöt, Nyelkán harmincz, Tömördön negyven, Lázi-Varsányban ötven, a Vágnál ugyanannyi, a Zseliz-erdőség közepén hatvan ekére. E nagyobb tagok összege közel háromszáz ekére való föld tíz eredeti birtokon, az összes eredeti jószágok fölszaporodott földjének háromnegyede, míg az utolsó negyedrész tizenöt kisebb birtok közt oszlott meg; a nagy tagok átlaga tehát harmincz, a kis birtokoké hat eke föld. A két legnagyobb tag közül a váginak népe a tatárjárásig nyolcz,

a Zseliz-erdőségé tíz falura oszlott. A faluszaporodás túlnyomóan e két szélső, legészakibb és legdélibb nagy tagra esett.

A Szent László-kori birtokok fejlődésében a névváltozások s a nép, földmunka, jóllét és falvak szaporodása mellett épen a szabadság szempontjából nem kevésbbé érdekes az eredeti foglalkozások emelkedése, megoszlása és szaporodása.

Foglalkozás szerint föntebb öt csoportba foglaltuk az apáti népek huszonkilencz osztályát: az udvari szolgálattevők, a teherszállítók, az adózók, az őstermelők és az iparosok csoportjába. Szent László korától a tatárjárásig legcsekélyebb a változás az őstermelő és iparos osztályok nevében. Tizenkét osztály neve ugyanaz maradt másfélszázadon át, a többit Szent László oklevele «et ad omnia genera alia officiorum» «és az összes egyéb szolgálati nemekre valók» kifejezéssel foglalja össze, a melyen az Albős jegyzékében felsorolt lovászok, timárok, ácsok, kádárok és üstfoltozók ősfoglalkozású nemei értendők. Ezeken kívül Szent László oklevele két nagy néposztályt nevez meg: a miniszterek 131 és a szolga-családok 140 házat. Ezen két osztálylyal kell öszszevetnünk Albős jegyzékének szántóit s az udvari szolgálattevők, teherszállítók és adózók tizenegy osztályát. Közülök a harangozók, szabadosok s torlók Szent László kora után kerültek a monostor szolgálatába; a márczkészítők adózó osztályát pedig az ősrégi, bár a pannonhalmi jegyzékekben külön nem említett méhészek ivadékainak tekinthetjük. Ily fokozatos kirekeszkő eljárással végre odajutunk, hogy Szent László két nagy néposztályával szemben Albősnél nyolcz néposztály marad. A «minister»-ekről Szent László megjegyzi, hogy a szőlőkön és ekéken kívül minden munkára kötelesek». Ugyanezt vallják magukról Albős összeírásakor Nyelkán a lovas-szolgák s velük teljesen rokon, csak még tiszteletreméltóbb foglalkozást üznek a kápolna-szállítók és alsóbbrendüek a szekeresek. A «minister»-ek mindenes szolgálatának további megoszlásából származtak a jobbágyok, hírnökök és tárnokok, míg az udvarnokok nagy tömege a szántó szolgák köréből emelkedett ki. Ezt a leszármaztatást a tihanyi és pécsváradi jegyzékekkel is tudnók támogatni.

Az a kérdés már most, milyen arányú volt a pannonhalmi apátság népeinek szaporodása az eredeti birtokokon osztályonkint százötven év alatt (1087—1237). E végből különválasztottuk az Albősnél felsorolt birtokok közül azokat, a melyek Szent László korától fogva megvoltak s ezekből megoszlás útján keletkeztek.

Láttuk már, hogy azon időből megmaradt huszonöt birtok, melyek negyvenhét falura, jószágra szaporodtak. Ezeknek lakósai közül kihagyjuk a nyilván később ajándékozott kevés harangozót (7 ház) és torlót (3 h.) s marad 1570 háznép, a kiket legnagyobbrészt a Szent László-kori 557 háznéptől származtathatunk.

Legegyszerűbb és legbiztosabb számításunk a kanászoknál. Ezek mind a Zselicz-erdőségben laktak s a Szent László adta 30 háznéptől származtak. Szaporodásuk százötven év alatt 270 háznép, vagyis 900%, a melyből egy évre esik másfél százaléknyi jó természetes szaporodás, nagyon csekélylyel több, mint a milyen ma, a legjobban szaporodó északnyugati európai népek évi szaporulata.[1] A kanászok zavartalan természetes fejlődésben éltek a Zselicz-erdőség közepén, távol minden háborúságtól, járványos pusztulástól, de nem is szaporítva mesterségesen nagyobb betelepítésekkel. Így történt, hogy harmincz házból álló eredeti községök másfél század alatt tíz hasonló kis falura szaporodott.

A többi néposztály szaporodása az eredeti birtokokon sokkal kisebb, átlag csak 141%;[2] de ezen átlagnál jóval nagyobb a minisztereké (291%)[3] és a halászoké (270%);[4] kisebb az iparosoké s a pásztor-lovász népé együttvéve (111%),[5] méginkább a szántó szolgáké, bele értve az udvarnokokat is (100%;[6] míg a szőlőmíveseknél valóságos apadást találunk az eredeti számhoz képest (—26%)[7] s ezt még jobban fokozza az a tény, hogy az ősi birtokok szőllőmíveseinek túlnyomó része Alsokon lakik s épen ezekről Albős azt jegyzi meg, hogy mind vásárolt és ajándékozott szolgák, a kik tehát még nem régóta dolgoznak az alsoki szőllőkben. E szerint a régi, aránylag sok szőlőműves csaknem mind elpusztult s egész Somogyban csupán egy háznép maradt Feren, Zalában pedig egy sem az ősi birtokokon. A szántó-szolgákról is azt kell mondanunk, hogy jórészt kései szerzemények. A másfél százados fejlődés szemmel láthatólag a szabadság felé tört: az

[1] Pallas Nagy Lexikon. XV. 189. l. 1000 lakosra esett szaporodás évenkint 1881—1890 közt Svédországban 13·9 (1·39%) Angol- és Poroszországban 13 (1·3%), a többiben 11, 10, 8 és kevesebb.

[2] Az eredeti szám 527, Albős korában 1270 ház, a szaporulat tehát 743 ház. [3] Eredetileg 131 ház; Albősnél jobbágy 311, hirnök 12, tárnok 7, lovasszolga 135, kápolnás 44, szekeres 4, összesen 513 ház, a szaporodás tehát 382 ház. [4] Eredetileg 30, Albősnél 111 ház; a szaporulat 81 ház. [5] Eredetileg 138, Albősnél 301 ház (a márczkészitők tíz házával együtt), a szaporulat 163 ház. [6] Eredetileg 140, Albősnél 55 és udvarnok 225 ház, a szaporulat épen 140 ház.

[7] Eredetileg 88, Albősnél 65 ház, az apadás 23 ház.

ősi mindenes szolgák egyrészt teljesen eltüntek, elköltöztek, másrészt túlnyomó számban félnemes jobbágyokká léptek elő, a kikhez igen közel álltak a kápolnások és lovas-szolgák; az ősi szántó szolgákból még több tünt el, és szabadult föl, mert a mi belőle udvarnokká emelkedett, annak törzsalanya százötven évvel korábban még harmincz családot sem tehetett, nem pedig száznegyvenet. Hogy a kanászok arányában szaporodjanak, annak a földterület korlátoltsága is útját állta, mely nem kilenczszáz, hanem legfölebb háromszáz százalékkal szaporodott. Ezt az arányt pedig csak a lovas-osztályok és a halászok közelítették meg s messze elmaradtak tőle az iparosok és udvarnokok, nem is szólva a szinte kipusztult ősi szőllőmívesekről.

A pusztulás nem Oros apát alatt érte a panonhalmi monostor iparosait, szőllőmíveseit és szántóit, hanem korábban, olyféle pártküzdelmek idején, a milyen volt utóljára Imre király és András herczeg harcza, a melyben János pannonhalmi apát a herczeget támogatta s ezzel a király hiveit és a maga vagy egyháza ellenségeit birtokainak s jogainak, tizedeinek elfoglalására, még inkább pedig népeinek pusztítására vagy elhurczolására ingerelte, bátorította. Oros apát jó egy emberöltőn át (1207—1242) bámulatos tevékenységet fejtett ki monostorának, egyházainak, birtokainak s jogainak helyreállításában és gyarapításában. A rendszeretet és kötelességérzet vérében volt. Mikor a tihanyi apátságot elcserélte a pannonhalmival, megkérte András királyt, hogy irassa össze kanczelláriájával előbbi apátsága birtokait, népeit és kötelességüket. Pannonhalma birtokairól hat izben készített és készíttetett jegyzékeket. A két utolsó Béla királynak azt az eszméjét, hogy a tárgyalt ügyek irásos alakban intéztessenek el s az emlékezet számára megőriztessenek, ama korban alig képviseli más hivebben, mint Oros apát, ki monostora okleveleinek számát kormánya alatt meghétszerezte. Az istentisztelet emelésére is többet tett, mint bármelyik elődje. Sokat fáradozott a Szent László-kori birtokok megmentésén s a további szerzemények túlnyomó részben az ő nevéhez füződnek. Elődei idejéből csupán hat birtok megszerzését ismerjük, a melyeknek házszáma Albős összeírásáig kettő hiján százra szaporodott;[1] de ebben pl. Écsen már Oros-kori szerzemény

[1] A győrmegyei Tarjánban 33, Écsen 17, Száván 6 ház; a komárommegyei Beleden (Billeg) 22, a sopronmegyei Sebősön 6 és a somogymegyei Rádon 14 ház.

is van s még inkább ilyen a többi negyvennyolcz faluban vásárolt vagy végrendeletileg hagyományozott jószág 637 házzal.

A Szent László-kori birtokok földrajzi elhelyezkedésében körülbelül az volt az arány, hogy a szántóföldek egy-egy ötöde, nagyjában hetven eke terült el Győr, Veszprém, Komárom és Somogy vármegyében s ugyanannyi a többiben együttvéve; míg az új birtokszerzés irányzata nyilvánvalóan a monostor körül igyekszik szaporítani a földeket, mert ezekből közel 47% esik Győrmegyére, 20 Komárom, 13 Veszprém, 12 Somogy és 8% a többi megyére,[1] úgy hogy a monostorral szomszédos megyékben feküdt az új szerzemények négyötöde. Szent László korában még kevés volt a falu s nagy a határuk, úgyhogy a földmívelés terjedése folytán egy-egy ősi birtok átlaga Albős összeírásakor már tizenhat ekét tett; ellenben a későbbi szerzemények szántóföldje kétannyi faluban átlag csak hat ekére való volt.[2]

Az új szerzeményű jószágok csekély népességüek. Míg ugyanis a Szent László-kori birtokok lakossága az első összeíráskor átlag 18, Albős összeírásakor pedig már 63 háznép, addig az utóbb szerzett birtokok apátsági népe kétannyi faluban átlag csupán 13 ház, sőt legnagyobb részükön még kevesebb, mert az újabb alattvalók egyik fele tíz faluban tömörült közel a monostorhoz,[3] a másik fele pedig negyvennégy faluban szóródott szét, úgy hogy az átlag itt már csak nyolcz ház. Az apátságnak elkülönített és szolgákkal mívelt földjeit leginkább e ritka népességű birtokokon kell keresnünk, mert máskülönben itt aránytalanul nagyobbak volnának a telkek, mint az ősi jószágokon. Láttuk már, hogy ezeken a legbiztosabb számítás szerint Albős összeírásakor átlag 27 kis holdas telkeket vehetünk föl; ellenben az újabb szerzeményeken a szántóföldek elosztva a házak számával, átlag 49 holdas telkeket adnának, sőt egyes birtokokon még sokkal nagyobbakat.[4]

[1] A Szent László-kora után szerzett földek összege közel 300 eke; ebből valami 140 eke volt Győr, 60 Komárom, 40 Veszprém, 36 Somogy, 10 Sopron, 8 Nyitra, 3 Zala és közel 3 eke Bodrog vármegyében.

[2] A legnagyobb új szerzemények — Écs és Nyúl harmadát nem számítva — Örkényen 35, Alapon 20, Zászlón 12, a két Ságon 10 eke; Petend-Nyárádon együtt 20, Sebösön, Ölbőn, Füssön egyenkint 10, a somogyi Csopakon 9 eke, a többi negyvenkét birtokon átlag 4 eke.

[3] Selyemcsukon 51, Sághegyen 47, Perecsén 38, Tarjánban 33, Örkényben 31, Zászlón 30, Alapon 29 — Füssön 52, Ölbön 35 és Beleden (Billeg) 22 ház. Ez összesen 368 ház, az összes új szerzeményeken 735 ház.

[4] Egy házra esett volna Sebősön 200, Fejéregyházán 180, Örkényen 135,

Miként a birtokok központi tömörülésében egyrészt a monostori kormány gazdasági érdeke, másrészt a szerzetesi istentiszteletnek a közelebbi birtokosokra, mint végrendelkezőkre gyakorolt hatása nyilatkozik meg: ép úgy az apátsági népeknek szolgálati viszonyuk szerint való megoszlásában főleg a szabadság előhaladását és a hasznosabb gazdálkodásra való törekvést ismerhetjük föl. A jobbágyok túlságos szaporodása legkevésbbé volt gazdaságos, mert ezek jobban csak díszt és tekintélyt adtak földesuroknak s békés időkben olyan apát, ki keveset utazott, elmondhatta róluk, a mit Albős összeírása után egy emberöltővel nádori oklevél mond a tihanyi apátság jobbágyairól, hogy «nagy és haszontalan sokaság», kiknek számos voltából a monostor csekély vagy semmi hasznot sem húzott.[1] Ha tehát mégis azt látjuk, hogy az új szerzeményekben a jobbágyok száma aránylag még több, mint az eredeti birtokon, mert ezeken 20% a minister, az újabbakon pedig 25% a jobbágy,[2] ez azt mutatja, hogy az ország népességében eme szabadabb osztály már általánosan felülmulja a többi osztályt, hogy a pannonhalmi apátság ennek is hasznát tudja venni és oly kedvező helyzetet nyujthat neki, a melyre nemcsak végrendelkező jótevők ajánlják föl a monostornak jobbágyaikat, hanem szabad emberek is önként vállalkoznak és érette elismerik a pannonhalmi apát uraságát. A hasznosság elve, a szőllőmívelés föllendítése és a földnek elkülönített tagokon való uradalmi mívelése nyer kifejezést abban, hogy az új szerzeményű birtokokon a szőllőmívesek száma 16 s a szántóké 15%, míg a régieken ugyanakkor csak 4—3%, de ezeknek nagyrésze is nem rég szerzett szolga. Már az udvarnokok és lovas-szolgák dolgában kisebb az arány az új, mint az eredeti jószágokon: az újakon 10 és 7, a régieken 14—8%. Csak az új szerzeményeken lépnek föl a szabadosok (11%) s jórészt a harangozók és torlók is (5, 3%), kik végrendeleti hagyatékok folytán lettek az apátság alattvalói. Kilencz foglalkozásnem, ú. m. a tárnok, hirnök és kápolnás, továbbá a pásztor, lovász és halász, végre az iparosok közül a timár, pintér és sütő igen csekély szám-

Bélán 120, Petenden 96, Alapon 82, Palotán, Gányon, Gamáson, Ziduchon 80, a Zala hidjánál 61, Megyeren 60 hold.

[1] Id. rendtört. VIII. 253. l.

[2] Jobbágy 187, szőllőmíves 119, szántó 113, szabados 80, udvarnok 75, lovas-szolga 50, harangozó 39, torló 19, tárnok (kamarás), kápolnás és timár (varga) külön-külön 9, pintér 6, pásztor és lovász 5—5, hirnök és halász 4—4, sütő 2 ház, összesen 735 ház.

ban, 2—9 házzal van képviselve a Szent László összeírása után szerzett falvakban; tizenkét régi foglalkozás pedig teljesen hiányzik, nevezetesen a szekeres, márczkészítő, kanász, szakács, szűcs, mosó, ács (kerékgyártó), esztergályos, kőműves, üstfoltozó, ötvös és kovács. Látni való, miként vesztik el ezen földmíves mesteremberek ipari jelentőségöket és olvadnak be a condicionarius nevű úrbéres népbe. Ezt a nevezetes fordulatot jó korán egy tihanyi oklevél, az 1211. évi összeírás fejezi ki legvilágosabban, a midőn az egyes birtokoknál fölsorolja ugyan a régi foglalkozás-nemeket, összesen huszonhármat, de az oklevél bevezetésében mindezt «a jobbágyok, udvarnokok és az összes conditionalisok» nevével foglalja össze. A pannonhalmi Albős-féle összeírás condicionalisokat még nem említ, az új szerzeményű birtokok számadataival azonban rávezet bennünket arra, hogy az apátság iparosok szerzésére nem igen törekedett, talán azért sem, mert már mindenütt nagyon megfogytak, még inkább pedig azért, mert nem igen tudta őket használni s mert főleg szőllőmívesekre, szántókra és udvarnokokra volt szüksége.

Oros apát rendszeretetéből folyt, hogy jobbágyaitól és szolgáitól pontosan meg akarta követelni, a mi emberemlékezet óta elődei idejében is szokásos volt. De épen az ő korában a középső s alsó néposztályok, első sorban a királyi szolgák és várnépek országszerte elégedetlenkedni kezdtek s a gyenge akaratú öreg-királyt Béla kiskirály reformpártja addig ostromolta, míg végre II. András király kiadta a Szent Istvántól származtatott szabadság aranypecsétes reformbulláját (1222). A pannonhalmi apátság népeit is elfogta a szabadság láza s izgatókra hallgatva, részint teljesen föl akar szabadulni, részint tágítani törekszik régtől fogva szokásos kötelességein, sőt perbe száll urasága ellen s megmutatja, hogy mennyire emberszámba megy a középkori szolganép főleg egyházi földesurával szemben.

Tudjuk, hogy Szent László harmincz kanászháznépet adott a pannonhalmi monostornak a somogyi Zselicz-erdőségben, a hol azok zavartalan jó természetes arányban tíz falura és háromszáz háznépre, valami 1800 lélekre szaporodtak és szántóföldjöket fokozatos irtással négy ekéről hatvan ekére növelték. Szent László háromszáz sertést adott át nekik a monostor számára, úgyhogy minden háznak tíz sertés jutott. Tudnivaló, hogy a sertés milyen szapora állat. Azt is említettük már, hogy a Kálmán-kori első esztergomi zsinat elve szerint az egyházak szolgái, ha egyházuk állataival végzik dolgukat, termelésök kétharmadát tartoznak beszolgáltatni uraságuknak. Ha ezt az arányt alkalmaznók a somogyi

kanászok sertés-szolgáltatására, s figyelembe veszszük, hogy szakmunkák számítása szerint a vaddisznó és a szerb vagy szerémségi sertés évi szaporodása legalább hat darab,[1] úgy hogy a Szent László-kori zseliczi kanászok minden háza a maga tíz sertését évenkint valami hatvan malaczczal szaporíthatta: akkor egy ily kanászház sertés-adóját évenkint negyven egyéves malaczra kellene tennünk, harmincz házét tehát ezerkétszázra, háromszáz házét pedig tizenkétezerre. Ennyire nem volt szüksége a monostornak. Albős összeíró okleveléből megtudjuk, hogy a háromszáz házban lakó kanász-szolgák két-két telke szolgáltatott egy kövér ártányt, a mi kevesebb, mint az évi malaczozás századrésze. Mégis, mikor Oros apát a Szentföldön járt a király keresztes hadával (1217, 1218), Szörönka zseliczi kanászfalu harminczkét háznépe megtagadta ősi kötelességét, a sertéstenyésztéssel való szolgálatot s vonakodott ezt teljesíteni az apát hazatérte után is. A földesúr nem lépett föl szolgái ellen önhatalmulag, hanem a király elé vitte panaszát, ki poroszlót adott melléje s a szolgákat a nádor elé kisértette. Itt a kanászok az apát lábához borultak és elismerték szolgavoltukat. A nádor visszaadta őket az apátnak, de hűtlenségök miatt, «miként az igazság rendje követelte» — úgymond a nádori levél — orrukat megpörkölte, megbélyegezte (nasos ipsorum assos, Acsády szerint «orrukat levágták»).[2] A rómaiak szokták ilyformán megbélyegezni a rágalmazót s a szolgát. Hét évvel utóbb ugyanazon Barcz fia Miklós nádor minden büntetés említése nélkül ad vissza Oros apátnak öt szolgát, kik Pat ispán káplánjától kapott hamis királyi levéllel föl akarták magukat szabadítani és megszöktek (1226).

Ugyanazon évben az apátság udvarnokai részletes szabályzatot nyertek arról, hogy mivel tartoznak a monostornak. Ennek kieszközlésében utánozták a királyi szolgákat, kik négy évvel azelőtt sok könyörgéssel és nem csekély keserűséggel ostromolták a király fülét, hogy állítsa helyre Szent István királytól megállapított szabadságukat. A pannonhalmi apátság népei is könyörögtek a királynak s ők is Szent Istvánra hivatkoztak, midőn eddigi terheiket túlságosaknak hirdetve, ezek enyhítését kérték. A kérés megokolása természetesen keserves panaszkodás. András király tehát kiküldte nádorát, Barcz fia Miklóst, ki megvizsgálta a régi törvényeket és a

[1] Krafft: Die Tierzuchtlehre. VI. Aufl. Berlin, 1895. 227, 229. l. Cselkó a Pallas Nagy Lexikonában évi két malaczozást vesz föl, egyenkint 6—16 darabbal. XIV. 1064. l.

[2] Id. m. 79. l.

Szent Istvántól megszabott kötelességeket, s a mik ezeket jogtalanul meghaladni látszottak, azokat, noha «sok idő óta» voltak szokásban, az apát és a konventi káptalan, valamint jobbágyaik vagyis tisztjeik hozzájárulásával megszüntette, az igazságos és hiteles kötelességeket pedig örökre megerősítette s írásba foglaltatta. A hosszú szabályzat utolsó, huszonegyedik pontja sorolja föl az engedményeket, a melyek megvilágítják a keserves panaszok okait, az apátság állítólagos túlzó követeléseit.[1]

E szerint elengedte a nádor az udvarnokoknak a bor-, bárány- és méhtizedet, a borszállítás egy részét; az «enő» nevű közös szántásból minden hónapos csoport részére törölt két holdnyi szántást és hetven czipót vagy kalácsot a Szent Márton ünnepére szokásos ajándékból. Végül engedmény az is, hogy a pannonhalmi apát a falvaiban való megszállást úgy intézze, mint a pécsváradi, szekszárdi vagy somogyi apát.

Ha ezen engedményeket közelebbről vizsgáljuk, kitünik, hogy egyrészt semmi közük Szent Istvánhoz, másrészt épen nem igazolják a korábbi követelések túlságos voltát s a keserves panaszokat, a melyeknek emlegetése inkább csak stiláris túlzás az ilyfajta oklevelekben. Szent István alapítólevele szerint tizedet szedtek minden dologból, vámokból, vetésekből és szőllőkből; Szent László törvénye szerint a barmok elléséből, a gabona minden fajtájából, továbbá a lenből és kenderből (I. 33, 40.); az első esztergomi zsinat és Kálmán király törvénye szerint a csűrökből, pinczékből, juhaklokból, vagyis a bárányokból, a vámok- és adókból (61, I. 25); későbbi oklevelek szerint a nyestekből, sertésekből, méhekből stb. (1221, 1234): szóval, minden évi szaporulatból.[2] Kitől szedték? Mindenkitől, a kinek voltak ily évi jövedelmei, még a királytól, egyháziaktól is, az összes birtokosoktól és haszonélvezőktől. Szolgáktól csak azért nem, mert minden termés és évi szaporulat eredetileg urokat illette s nem ők adtak részt a birtokosnak, hanem a birtokos adta a szükséges ellátást szolgáinak. Ily értelemben emlegetik az oklevelek a «szabadok tizedeit», a minőket szolgák azért nem adhattak, mert nem volt miből. Idővel úgy fordult a helyzet, hogy a szolgák megtarthatták a nekik kiosztott földek és állatok évi jövedelmét, csak egy részt kellett belőle átszolgáltatniok uraságuk részére. A püspökök és Somogyban a pannonhalmi apát tizedszedői természetesen tovább is úgy gyüjtötték a gabona, álla-

[1] Id. rendtört. I. 678—679. l. [2] U. o. 177. l.

tok s egyéb jövedelmek tizedeit, mint előbb, tekintet nélkül arra, hogy a haszonélvezet nagy része észrevétlenül, lassankint a szolgákra szállt át. Fizették tehát a tizedeket a maguknak gazdálkodó lovas jobbágyok, udvarnokok s más ily szolgák és szabadosok is. A tizedadás alól csak a XII. századtól kezdve szabadulnak föl fokról-fokra először a szegényebb és házi gazdálkodást űző egyháziak; továbbá azok, kik irtásokon új földművelést és szőllőtermelést, általában új jövedelmi forrásokat nyitottak, a melyekből azelőtt senki tizedeket nem szedett; fölszabadultak a tizedfizetés alól természetesen mindazon egyházi és világi nagybirtokosok, nemesek is, kik házi gazdálkodást nem űztek, mert hiszen már szolgáik földjén és állatain vették meg a szokásos tizedeket; végre a nagybirtokú nemesek példája szerint a házi gazdálkodást űző kisnemesek, királyi szolgák, királyi udvarnokok is jogot kezdtek formálni a tizedadás alól való mentességre. Az egyházak és magánurak népei, udvarnokai megint a királyi udvarnokokra hivatkoztak. IV. Béla király ezt a hivatkozást elfogadja s a pannonhalmi apátság udvarnokai részére azzal a megokolással erősíti meg a tizedfizetés alól való mentességet, hogy az ő udvarnokai sem szoktak tizedeket adni.[1] Legcsekélyebb volt a bor-, bárány- és méhtized, a mit az udvarnokok adhattak; mert hiszen ez a szántó-szolgák sorából kiemelkedett földmíves osztály csak nemrég kezdhette meg a szőllőültetést, juh- és méhtenyésztést, mit azelőtt külön szolgaosztályok űztek. A kormány elvből is támogatta e részben a tizedek alól való mentességet, hogy ama terjedni kezdő termelési ágakat ápolja és fejleszsze. Így kell értelmeznünk a pannonhalmi udvarnokoknak 1226-ban tett engedményt, a melylyel az apátság utóvégre nem sok jövedelemről mondott le. De a Szent Istvánra való hivatkozás itt egyszerű anachronismus, a mi a tatárjárás előtt igen gyakori, s az udvarnokok keserves panaszkodásának ebben nincs történeti jogosultsága. Igazán csak könyörgésre és hálálkodásra lehetett okuk.

A borszállításban tett engedmény szintén csekélység, mert bort leginkább csak a többi osztályok fuvaroztak. Hogy a szántószolgákból lett udvarnokok egykori szolgálatuk maradványául némi közös szántást is végeztek «enő» néven az apátság elkülönített földjein, ez épen nem volt túlzott követelés és kései jogtalan ujítás. Az egész teher, mi még rajtok volt, egy-egy hónapos csoportra eső 12 holdnyi szántás, a mely háromszáz udvarnok-ház

[1] Id. rendtört. I. 791. l.

közt úgy oszlott meg, hogy az összesen 144 kis holdat tevő szántásból egész éven át nem egészen fél holdnyi vagyis félnapi munka esett egy udvarnok-telekre. E miatt volt a nagy panasz. A nádor és apátság tehát elengedett havi két, összesen huszonnégy holdas szántást, a mi annyit jelentett, hogy minden huszonöt telek megszabadult évente két holdnyi szántástól. Ép ily kicsinyesség rejlik abban is, hogy a háromszáz udvarnok-család sokalt a monostortól száz czipót vagy kalácsot, a melyet Szent Mártonnak, a monostor védőszentjének ünnepére szoktak adni. Három család küldött tehát egy fonott kalácsot. Mivel az udvarnokok ezt is sajnálták a szerzetesektől és szegényeiktől, a nádor és az apátság elengedett hetven kalácsot, úgy hogy ezentúl tíz ház küldött egy kalácsot.

Hogy az apát megszállását illetőleg a pécsváradi, szekszárdi és somogyi apát szokására való hivatkozás mennyi engedményt foglal magában, ez akkoriban annyira közismert volt, hogy a nádor fölöslegesnek vélte részletezni. Az Albős-féle összeírás tíz évvel későbben a megszállás terhét úgy határozza meg, hogy saját vallomásuk szerint minden falu tartozik egyszer egy évben megvendégelni az apátot és kiséretét egy harmadfű tinóval s elegendő tyúkkal, lúddal, borral, sörrel, kenyérrel és lovait zabbal, szénával; ha pedig esetleg nem szállna meg a faluban, mindezt elvitték a monostorba. Az engedmény itt valószinüleg abban állott, hogy míg régebben a földesurat a patriarkális állapotnak megfelelően szolgái többször is megvendégelték, ha esetleg többször megjelent falujokban, addig az új idők szelleme az elődök családias ünnepi kedveskedéseit rideg adóalapnak fogta föl s ehhez képest igyekezett belőle a szeszélyes véletlent vagy önkényt kirekeszteni és évente egyetlen esetre szorítani.[1] Ha aztán a földesúr mégis többször megjelenik falvaiban, akkor vagy társzekerekkel kell utaznia, hogy elláthassa magát és kiséretét a szükséges élelemmel, vagy kénytelen a távoli vidékeken majorságokat alapítani s ott készen tartatni az eleséget. Ez pedig annyit jelentett, hogy a földesúr az immár szabadságukra hivatkozó s vele perlekedő régi szolgái helyébe kénytelen új igazi szolgákat szerezni, a kiknek parancsolhat; de kénytelen a még megmenthető földeket is elkülöníttetni régi szabadabb népeinek földjeitől s ezeknek terjeszkedését határok közé szorítani, hogy maga is gazdálkodhassék és kevésbbé függjön régi

[1] A zseliczi kanászok azonban maguk azt vallják Albősnek, hogy kétszer kötelesek megvendégelni az apátot, t. i. tavaszszal és télen.

népeitől. Így a megszállás korlátozása és a majorságok alapítása meglehetősen kölcsönös, időben pedig és okság szerint hol az egyik, hol a másik lép föl előbb. Mert megfordítva is érthető a dolog, t. i. úgy, hogy a földesur a jobb és jövedelmezőbb gazdálkodás érdekéből alapít majorságokat, s miután így szembe helyezkedett régi népeivel, ezekre nézve a földesúr megszállása már kevésbbé családi ünnep, mint rideg teher, a melyet szerződéssel kell szabályozni. Az ilyetén szabályozásban legismertebb és leghasonlóbb volt a két dunamelléki és à somogyi apát példája; de a megszállás korlátozására ráirányította a figyelmet a királyi szolgák sikeres mozgalma is, a mely csak az imént szabott határokat a király megszállásának az aranybullában. (3, 13, 15. p.)

Acsády az apát engedékenységét nagylelkünek mondja, de csak gúnyból és kétértelműen; mert egyrészt szerteleneknek véli az apát követeléseit, a melyeket a nádor mérsékelt, másrészt csekélységnek tünteti föl az engedményeket, a melyek után még mindig nyomasztó maradt szerinte az úrbéres szolgálat. De hogy mennyiben csekély az engedékenység, hogy tulajdonképen a keserves panaszok voltak kicsinyes izgatás eredményei, s hogy a szolgákhoz oly közelálló udvarnokok helyzete sokkal kedvezőbb Mária Teréziának sokszor magasztalt emberies úrbéri szabályzatánál, ezt Acsádynak eszébe sem jut megvizsgálni, pedig forgatott olyan kötetet, a mely már figyelmeztethette volna őt az óvatosságra.[1] No hát tegyük most teljessé, a mit ott megkezdtünk.

Az udvarnokok kötelességeit ritka részletességgel tizenöt pontban tárgyalja a nádori szabályzat, a melynek rendelkezéseit áttekinthetőség és összehasonlítás okáért három csoportba foglalhatjuk: az adózás, a robot és az ajándékok csoportjába.

Az adózás még csupa terményadó: az aratás utáni féléven át az udvarnokok szolgáltatják a monostornak szükséges lisztet a maguk terméséből, t. i. havonta 130 akó búza- és 40 akó rozslisztet s ugyancsak 170 akó zabot az apátság lovai számára.

Az már robot-számba ment, hogy a másik félév minden hónapjára tartoznak az udvarnokok malomba vinni, megőrölni s a monostorba szállítani 170 akó gabonát, az előbbi arányban búzát és rozsot, s az év minden hónapjára késziteni 20 akó közönséges lisztet, de a monostor jószágából. Robot volt, bár nem nevezik így az oklevelek a közös munkát, az «enő» nevű szántás-vetés is,

[1] ld. rendtört. VIII. 247. l.

a melylyel minden hónapos csoport tíz holdat tartozott megmívelni s ehhez a magot szintén a monostor szolgáltatta. Azon udvarnokok, kik hónapjukat töltötték s élték a monostorban (pascentes mensem, Acsádyként «legeltetéssel foglalkoztak»), fát hordtak a konyha és kemencze számára, az utazó apát vagy szerzetesei után szekerökön szállították a lisztet és kenyeret, továbbá dolgoztak a pannoniai kertben s őrizték a kemencze udvarát. A hónapos szolgálaton kívül minden udvarnok-ház készít a monostor dézsma-árpájából évente két akóig való sört.

Ajándékul az udvarnokok mindegyik hónapos csoportja Szent Márton ünnepére, húshagyóra és husvétra adott száz tojást, s az első két alkalomra négy tyúkot, két ludat, husvétra pedig egy bárányt. Minden hónapos csoport adott még egy vizahálóra való fonalat és elegendő közönséges kenyeret a hálókötőknek. Szent Márton ünnepére az összes udvarnokok küldtek harmincz kalács kenyeret.

A többi néposztály kötelességéről csak öt pontban van szó, de ezekből is három közös az udvarnokokkal (15, 17, 19), nevezetesen az, hogy minden háznép tartozik egy nap kaszálni, egy nap szénát gyüjteni s egy nap hordani; hogy a Szent László oklevelében megnevezett falvak minden háza köteles egy kis hordó (tunella) bort szállítani Somogyból a monostorig; végre, hogy minden falu közösen ad Szent Márton ünnepére egy harmadfű tulkot s minden helytől (háztól) egy vödör zabot s egy vödör sört (unam, sc. idriam brazii, Acsády műfordítása szerint «egy sajtot»).

Két pont nem vonatkozik az udvarnokokra (7. 18). Ám ezek gondosabban megfigyelve nem is önálló pontjai a szabályzatnak, hanem csak kiegészítő részei az udvarnokokról szóló megelőző pontoknak. Midőn arról van szó, hogy az utazó apát vagy szerzetesei részére a lisztet és kenyeret az udvarnokok szállítják, a szabályzat hozzáteszi, hogy viszont a Szent László oklevelében megnevezett többi szolganépek, szűcsök, timárok, kovácsok stb. ugyanakkor a bor szállítására adnak fogatot. Mikor pedig elrendeli, hogy az összes népek, az udvarnokok is, kötelesek egy nap kaszálni, egy nap szénát gyüjteni, egy nap hordani, kivételt tesz a kovácsokkal, kik a monostor műhelyében egy üllőn dolgozva, szénatakarítás helyett egyet kiküldenek maguk helyett Vasvárba a vas kiválogatására, de nem a vas szállítására.

Így az egész nádori oklevelet egyszerűen udvarnok-szabályzatnak mondhatjuk. A benne részletezett kötelességek soknak és

nyomasztóknak látszanak, ha az ember nem számít és nem tudja, hogy ama terhek háromszáz udvarnok-ház közt oszlanak meg. Adózásuk évenkint 780 akó vagyis mérő búzaliszt, 240 akó rozsliszt és 1020 akó zab,[1] a miből egy udvarnok-házra esik 2·5 akó búzaliszt, 0·8 akó rozsliszt és 3·4 akó zab, mindössze 6·7 akó vagy mérő, tehát nem egészen 3 métermázsa gabona. Egy holdba vetettek közel két mérőt, s épen nem sok, ha egy mag ötöt, a két mérő tizet terem. Egy huszonhét holdas telek harmadát vegyük ugarnak s még három holdat kender stb. alá, akkor marad szemtermelésre 15 hold, a melynek termelése öt mázsájával 75 métermázsa gabona, a melynek huszonötödrésze vagyis 4%-a az, a mit a monostor részére be kellett szolgáltatni. Ennél sokkal több az, a mit a későbbi jobbágyok Nagy Lajos és Mária Terézia rendeletei szerint földesuroknak fizettek, a termés tizede után következő kilenczedik részt, mely maga 10, a tizeddel együtt 20%, s még ezeknél is több a modern 25%-nyi állami földadó. A robotból Werbőczy és Mária Terézia korában egy úrbéri telekre heti egy napot vagyis évente 52 napot számítottak, holott a pannonhalmi udvarnokok egy házára a tatárjárás előtt csak valami 33 nap esett, mert minden ház évenkint egy hónapra küldött egy gyalog embert a monostorba s három napra a szénatakarításhoz. Az őrlést, fahordást, liszt- és kenyérszállítást stb. a hónaposok végezték. Háromszáz udvarnok-ház, tizenkét hónapra elosztva, huszonöt házból álló csoportokat ad, a melyekből két ház küldött egy fogatot és egy ház egy embert, s így a monostor körüli falvakban lakó összes udvarnokok állandóan valami nyolcz fogatot és ugyanannyi embert bocsáthattak hónaponkint fölváltva az apátság rendelkezésére. Ajándékul minden udvarnok-ház évenkint 12 tojást adott ép úgy, mint Mária Terézia rendelete szerint egy úrbéri telek. Tyúkot hárman adtak egyet, ludat hatan, kalács-kenyeret tizen, bárányt és egy hálóra való fonatot huszonöten. Mária Terézia rendelete ezekben sem enyhébb, mert telkenkint két tyúkot, két kappant, egy itcze vajat és harmincz telektől egy borjút adat, a mely utóbbi mégfelel a régente egy falutól közösen adott harmadfű tuloknak.

Oros apát, korának legnagyobb oklevélgyüjtője és ismerője, monostora összes ügyeinek nagy restauratora, rendezője igen jól

[1] Az annona a tatárjárás előtti pannonhalmi levelekben nem jelent gabonát, búzát, rozsot, árpát, mert ezeknek latin neve frumentum, triticum, siligo és hordeum, hanem avena helyett jelenti a zabot. L. id. rendtört. I. 203. l. 2. jegyz.

tudta, mit követelhet szolgáitól s jobbágyaitól. Csak azt követelte, a mi a nádori udvarnok-szabályzat szavai szerint «régóta szokásban volt» s a mi időről-időre nem súlyosbodott, hanem enyhült. Igen természetes, hogy mikor az úr vagy helyettese utazik, elegendő szolga kiséri őt: lovas jobbágyok védik és személyét szolgálják, szentélyvivői huzatják kápolna-sátorát, lovas-szolgái vontatják konyháját és podgyászát, udvarnokai a lisztet és kenyeret, egyéb népei a bort, dunai halászai dereglyével előre mennek s az utasokat átszállítják a szigetfői vagy a bodrogi réven. Az utazás számát, tartamát, hosszát, veszedelmeit nem lehet állandóan szabályozni. Oros apát állítólag majdnem «szüntelen» utazott és utaztatta perjelét (dékán), prókátorait és főgazdatisztjét, az udvarispánt, míg elődei alatt ez ritkaság volt. Ő maga ötször volt Rómában s egyszer a Szentföldön; idehaza sokszor volt a királyi udvarban és bejárta birtokait Vágtól a Tiszáig, Drváváig, Zaláig, Rábáig.

A sok utazás volt a legtöbb panasz oka, midőn megérkezett Pecorari Jakab palestrinai olasz bibornok-püspök, pápai követ, hogy Magyarországon, a melyet királyának esküszegése miatt és aranybullájának 1231. évi záradéka alapján az esztergomi érsek egyházi szertartások dolgában tilalom alá vetett, az egyházat érdeklő panaszokat meghallgassa, megvizsgálja s jó szóval, tanácscsal, egyességekkel vagy itélettel orvosolja, hogy a IV. laterani egyetemes zsinat szellemében egyházi főket és tagokat reformáljon (reformatio tam in capite quam in membris).

Ezt a hírt a pannonhalmi apátság népei jó alkalomnak vélték arra, hogy a királyi szolgák és apátsági udvarnokok sikeres korábbi példája szerint mindnyájan tovább fejleszszék szabadságukat s e végből összeszedjenek uraságuk ellen mentől több és keservesebb panaszt. Főkapitányokat választottak (principales capitanei), köztük egy szerzetest, Egyed frátert is, ki négy évvel azelőtt Oros apát prókátoraként járta be Somogyot. A salai Diákiban lakó gazdag Benk deák (clericus), kinek ökrei közül húsz válogatott darabot foglaltak le a salai perjel emberei, a maga panaszát képviselte. A panaszok megvizsgálására Jakab bíbornok egy dömés és egy esztergomi kanonok jogtudóst küldött ki s ezeket az apát és káptalana, másrészt a panaszos népek főkapitányai kiközösítés meg száz márkányi birság terhe alatt elismerik választott birákul; egyszersmind, mivel a panaszosok «számtalan» jegyzékeire és kérvényeire az apát és káptalana «végtelen» jegyzékekkel, ellenpanaszokkal feleltek s mindezek áttanulmányozása sok időbe, munkába és

költségbe került volna, mindkét fél elejti aprólékos panaszait s a mondott büntetések terhe alatt kész megnyugodni az alábbi főbb panaszok elbirálásában. (1233.)[1]

1. Az udvarnokok további engedményeket akarnak lealkudni az 1226. évi nádori szabályzatból s panaszkodnak, hogy az apát vizahálóhoz fonalat és a hálókötők részére kenyeret követel tőlük, hogy művelteti velük a pannoniai kertet és tizedeket szedet. Az apát azonban a királytól is átírt nádori szabályzatból kimutatja panaszuk jogtalanságát, azért a birák továbbra is fönntartják a fonálra, kenyérre és kertművelésre vonatkozó kötelességeket, csupán a tizedeket engedik el megszoritás nélkül. Ha ez a bor-, bárány- és méhtizedeken túlterjedt, nem maradhatott érvényben, mert hét évvel később IV. Béla király minden engedékenysége mellett csakis a mondott kisebb tizedekre szorítja az udvarnokok mentességét. Így az udvarnokok minden panasza jogtalan és hiábavaló volt. (1. p.)

A tarjáni udvarnokok azon panaszkodtak, hogy «a szent királytól adott falujokban» hat udvarnok-házat az apát szántóvá tett. Ezek az udvarnokok rosszul tudták falujok történetét, mert Tarjánt nem «szent király», István vagy László, hanem Vak Béla király adta az 1137. évi templomszenteléskor. Panaszuk pedig és a rákövetkező itélet (9. p.) azt mutatja, hogy Tarjánban hat szántószolga telkeivel együtt az ugyanott lakó udvarnokok közé keveredett, letagadta korábbi állapotát és az udvarnokok szivesen vallottak mellettök, mert így szaporodva az ő terhök annyival csökkent. A birák igyekeznek mindkét félnek eleget tenni: egyrészt rendelik, hogy az apát engedje vissza a szántókká lefokozott udvarnokokat előbbi szabadságukhoz, ha ezek maguk is kívánják; de másrészt följogosítják az apátot, hogy a szántókat, kik az udvarnokok közé keveredtek, visszarendelhesse vagy helyökbe hat szántót tehessen oda. Az Albős-féle összeirás szerint Tarjánban 1237 táján nincs szántó, hanem van hat udvarnok, a miből az látszik, hogy Oros apát az udvarnokokat tovább nem bolygatta.

2. A lovas-szolgák sérelme az volt, hogy noha az apát követeinek nem kötelesek lovat adni és nem tartoznak bort szállítani, mégis kényszerítik őket erre; továbbá, hogy lovaiknak az apát nem adott ellátást; hogy lovaikat az országból kivitte, egyszer Rómába vitt huszonkettőt, ugyannyi márka ezüst pénzzel s visszatérte után a lovakat nem adta vissza; hogy nádat hordatott velök,

[1] Id. rendtört. I. 714—721., 738.

házankint öt kepét és szénát gyüjtetett, hordatott. (2. p.) Egészen hasonló a kápolnások panasza, a mely szerint Oros apát évenkint két márkát szed tőlük ló helyett, vagy, ha kötelességüknek megfelelően lovat adnak a kápolna vontatására, ezt nem kapják vissza, hanem az apát elajándékozza. Így tett öt lovukkal. Ezt a panaszt az alapi kápolnások külön pontban megismétlik olyképen, hogy a lovak elajándékozása öt izben történt s így vesztették el öt lovukat. Hozzátették még, hogy lovukat az apát követei is használták. (4. 10. p.)

A birák «a békesség javáért» úgy itéltek, hogy a lovas-szolgák ne tartozzanak lovat adni az apát követeinek; hogy, mikor az apát elküldené őket követségbe vagy magával vinné, lovaiknak Szent Márton naptól húshagyóig, tehát a füvetlen téli négy hónapban, adjon eleséget s adja ki nekik előre úgy, miként a pécsváradi és szekszárdi apát szokta; hogy az országból ne vigye ki lovaikat, őket magukat ne kényszerítse nádkaszálásra s ne fejenkint, hanem házankint végeztessen velök egy napi kaszálást, egy napi szénagyüjtést és egy napi hordást, mert így van ez Miklós nádor levelében. A kápolnásokra vonatkozólag is az volt az itélet, hogy az apát hazatérése után mindig adja vissza lovaikat, ne küldje követségbe, ne ajándékozza el s ne szedjen tőlük ezüstöt.

Itt hangzanak a legsúlyosabb vádak. De tegyünk különbséget: irott jog alapján csak egy vádról szólhatunk s ebben jórészt az apátnak van igaza, míg kisebb részét épen a biráknak kellett értelmezniök. A lovas-szolgák le akarták tagadni oly kötelességüket, a melyet már a nádori udvarnok-szabályzat írásba foglalt, hogy t. i. minden ház, akár udvarnok, akár más szolganemhez tartozó, köteles egy-egy nap kaszálni, szénát gyüjteni és hordani. A birák azonban továbbra is fönntartották a nádori szabályzat e rendelkezését, a kétértelmű «metere» szót pedig úgy értelmezték, hogy ám ezentúl ne vonatkozzék nádkaszálásra, a mi kissé nehezebb munka, mint a fűkaszálás vagy gabonaaratás. Annyi bizonyos, hogy ezek a szolga-ivadékok már a tatárjárás előtt meglehetősen érzékeny jogalanyok, kik a szerződéses munka megválogatásában nem igen maradnának el modern sztrájkoló utódaik mögött. Korábban az sem volt meghatározva, hogy egy ház egy nap mennyit kaszáljon, s az apát tisztjei öt kepére való kaszálást is kiróttak egyre,[1] vagy

[1] A nyelkai lovas-jobbágyok Albősnek két kepényi kaszálást vallottak be néhány évvel utóbb.

egy házból, melyben több családfő lakott együtt, több embert is kirendeltek. Legkényesebb a lovak dolga. Volt az apátságnak összesen 238 ház lovas-szolgája és kápolnása, kiknek ugyanannyi telek használatáért alig volt más kötelességük, mint jó lovat adni az apáti szekerek vontatására utazás alkalmával. Oly sokan voltak, hogy ha egy telek gazdája évente harmincz napra küld az apáthoz egy lovat, mindössze húsz lovat tarthattak volna állandóan az apát rendelkezésére. Ennyi pedig nem volt szükséges, csak olykor, ha nagy útra kellett menni. Rendes években az apát óhajtotta, hogy a fölösleges lovak helyett inkább pénzt kapjon; nagy utazások előtt pedig a lovas-szolgák és kápolnások voltak azon, hogy megváltsák lovukat a nagy úttól. Ekként igen ingadozó szokás fejlődött ki, ép úgy, mint a dezsmánál, a melyet gyakran örömest megváltott a nép, ha olcsón megtehette, csak azt nem szerette, ha követelték tőle. Oros apát az ingadozó szokás alapján jogosnak tarthatta, hogy a nagy római utakra a szükséges lovakat természetben, a fölöslegeseket pedig pénzben vegye át. Öt római úton (1212, 1215, 1225, 1227, 1232) a sok lovas-szolga és kápolnás mindössze 27 lovat vesztett el Oros apát kormányának huszonhat éve alatt. Ha a ló elhullott vagy véletlenül elveszett, az adózók bizonyára nem tehettek jogos ponaszt. De messze tájakon utazva, az apát akarata ellenére oly kényes helyzetekbe is juthatott, hogy az idegenek barátságát csak szép lovakkal vásárolhatta meg. Az ily esetek fölértek egy-egy csapással. Azért a birák nem itélték az apátot szolgáival szemben kártérítésre, s az apát a békesség kedvéért szivesen megnyugodhatott abban, hogy többé olyan ajándékozásokat nem tesz.

3. A kovácsok, szűcsök, timárok, szakácsok, sütők és kamarások panasza az volt, hogy, noha rendesen végzik kötelességöket, gyakorolják mesterségöket, mégis arra kényszerítik őket, hogy országszerte nehéz szekereket húzassanak. (3. p.) Ugyanígy panaszolják a tényőiek, többnyire kádárok, hogy az apát elviselhetetlen terhet rakat kocsijaikra, ámbár csak egy napra való bort volnának kötelesek könnyű kocsin szállítani. (6. p.)

A birák kimondják, hogy míg amazok végzik kötelességüket s az apátnál vagy a monostorban vannak, addig nem tartoznak szekeret huzatni. A tényőiekre nézve helyeslik, hogy csak annyi bort szállitsanak, a mennyi az apátnak és kisérőinek egy napra elég, a következő napon szintannyit mindaddig, míg az utazás tart. Az utóbbi itéletben tehát meghatározták, a mi előbb határozatlan volt, hogy mit kell érteni azon a tunellán, a melyet a nádori szabályzat

említ; az előbbiekre vonatkozó itélet pedig megváltoztatja a szabályzat azon pontját, mely az iparos-osztályok kötelességévé tette házankint egy tunella bor szállítását. De ez a fölmentés csak azon föltevés mellett volt érvényes, hogy csakugyan gyakorolják mesterségöket. Mivel pedig ez már mulóban volt, azért IV. Béla király hét évvel utóbb megkülönböztetés, kivétel nélkül fölújította és tüzetesebben meghatározta a borszállítás kötelességét.

4. A «disznóóvok» vagyis kanászok faluja, tulajdonképen tíz falu egyetlen határgyűrűben a Zselicz-erdőség közepén 300 házzal, azon panaszkodott, hogy, noha minden két háztól adnak egy (hízott) sertést és együttesen hatvan zsíros kecskebőrt meg négyszáz akó java búzát,[1] mégis az apát kényszeríti őket ezeken felül követségekre, hordókészítésre, szekerek vontatására és bárány-, kecske- s méhtized fizetésére. (7. p. kecsketized, decime edorum v. hedorum, Acsády fordításában «eleségtized».)

A birák meghagyják, hogy az apát ne kényszerítse őket követségekre, hordókészítésre, bárány- és kecsketizedre, hanem csak méhtized adására s arra, hogy szállítsanak hordóknak való öt szekér dongafát az apát kaposi malmához, mely nem volt messze a zseliczi falvaktól.

5. A véneki halászok sérelme az, hogy, ámbár ők csupán halat tartoznak adni s élelmiszerekkel tele dereglyén leevezni Szigetfőig, a Csepelsziget déli végéig, Oros apát Magyarország határáig evezteti őket s ott bizonyos helyen megállapodva révészek módjára átszállíttatja velök a kocsikat, élelmet, lovakat a Dunántúlra és vissza. (5. p.)

A birák úgy itélnek, hogy a vénekiek Szigetfőig tartozzanak leevezni s ott ne kelljen egy hétnél tovább vesztegelniök és révészkedniök. Az ország határán, a meddig azelőtt lejártak, bizonyára Bodrogvár vidéke értendő, mert a pannonhalmi apát Bársonyos, Fejérvár és Szekszárd irányában jó hadúton haladva, megnézhette őcsényi vagy báttai birtokát Tolnában. aztán a bodrogi révnél átkelve, eljutott a bodrogi és csönteji jószágra, innét pedig a tiszai Kanizsára. Miután a vénekiek nem akartak Szigetfőn túl evezni, az apát nehezebben, csak kerülőkkel kereshette föl tolnai és bodrogi birtokait, azért utóbb bérbe adta őket és végre elvesztette.

6. A salai halászok azon panaszkodtak, hogy, noha csak halat vagy helyette házankint egy fertót, egy fertál márkát tartoznak

[1] Albős szerint hatszáz akót.

adni s gyümölcsöt szállítani a monostorba, az apát mégis ezeken felül juhokat és ökröket hajtat s kerekeket szállíttat velük, máskülönben megnyiratja vagy megvereti őket. (11. p.) A birák «békesség javért» kijelentik, hogy az apát ne kényszerítse őket ezekre. Viszont a halászok tartozzanak a monostorba elvinni mindazon étel- és italféléket is, a melyeket a halak helyett adandó fertók árában ott készítenek.

A salai jobbágyok panasza az, hogy az apát elvette földjeiket és jövevényeknek adta, s kényszeríti őket a vendégek adójának fizetésére és a jobbágyok szolgálatának teljesítésére. Azon is panaszkodnak ők s a többi szolgák, hogy, habár tizedeiket csak az illető tizedadó hely apáti majorjának, obediencziájának csűrébe kellene szállítaniok, és csupán megadni kötelesek, de nem elszállítani a Szent Márton ünnepére járó vödör sört és zabot: mégis az apát mindezt elviteti velök Szent Márton monostorába. Elismerik azonban a jobbágyok prókátorai, hogy *az apát nem bántja őket, hanem jól bánik velük.* (8., 12. p.) A birák az előbbi panaszt illetőleg úgy határoznak, hogy minden jobbágynak legyen 20 hold földje, tíz a jobbágyi szolgálatért és tíz az adó fejében; ha a jobbágy nem akar adózó lenni, csak tíz holdja maradjon; ha pedig alkalmatlanná válnék a jobbágyi szolgálatra is, legyen neki öt holdja a megélhetésre, s a többit az apát visszaveheti. A tizedeket csak a tizedadó falu apáti csűrjébe tartozzék mindenki beadni, s a vödör sört és zabot sem kötelesek elszállítani a monostorba. A salai Benk deák panaszának tárgyalását a birák máskorra halasztják.

Visszatekintve az egész peranyagra, megállapíthatjuk, hogy rideg itélkezésnek itt nincs helye, hanem csak békés egyezkedésnek, kompromisszumnak, a melyben mindkét fél kénytelen engedni valódi vagy vélt jogaiból. Itt nem annyira pozitiv jogoknak büntető paragrafusok alá eső megsértéséről van szó, mint inkább arról, hogy az alattvalók a korábbi úrbéri szabályzat némely pontjaitól megszabaduljanak, túlzottan keserves panaszokkal az aránylag nem nagy terhekből egyre többet lealkudjanak, a földesúrnak kedvező értelmezéseket szinte az utolsó részletekig megszorítsák s a szolgaivadékok szabadságának legkedvezőbb analogiákat saját földesurukra is rákényszerítsék. A ki ezen helyzetet a rabszolgaság szempontjából mérlegeli, az elámulhat a szabadság ekkora fejlettségén; a ki pedig a modern szocziáldemokrata álláspontjáról akar itélkezni a tatárjáráskori földesúr felett, az vét nemcsak a méltányos igazság, hanem a tudományos történelem ellen is, mely nem engedi, hogy

21. sz. *Imets F. Jákó.* Hunn nyomok a székelyföldi nevekben. (56. oldal.) Budapest, 1897. Ára ... ... 1 kor. 20 fill.
22. « *Dr. Kereszty Viktor.* Egy fejezet a keresztény ikonografiából. (40 old.) Budapest, 1897. Ára ... ... 80 fill.
23. « *Pintér Kálmán.* Ujabb elbeszélő irodalmunk. (48 oldal.) Budapest, 1897. Ára... ... ... 1 korona.
24. « *Dr. Piszter Imre.* Szent Bernárd és a képzőművészetek. (32 old.) Budapest, 1897. Ára ... ... 60 fill.
25. « *Dr. Demkó György.* A gyermekek vallása. Második kiadás. (28 old.) Budapest, 1906. Ára ... ... 60 fill.
26. « *Dr. Margalits Ede.* Emlékbeszéd Szabó István hellenista fölött. (16 old.) Budapest, 1897. Ára ... ... 50 fill.
27. « *Dr. Platz Bonifácz.* Ó-Egyptom irodalma. (26 oldal.) Budapest, 1897. Ára ... ... 60 fill.
28. « *Dr. Prohászka Ottokár.* Produktiv-e a pénz? (72 old.) Budapest, 1898. Ára ... ... 1 kor. 20 fill.
29. « *Dr. Kuhn Lajos.* A ragadozó madarak Torontálvármegye madárvilágában. (16 old.) Budapest, 1898. Ára... ... ... 50 fill.
30. « *Leskó József.* Szaitz Leó, a katholikus ujságírás magyar úttörője. Irodalomtörténeti tanulmány. Bpest, 1898. (99 old.) Ára 1 K 60 fill.
31. « *Dr. Franciscy Lajos.* Az általános választói jog. Budapest, 1898. (33 old.) Ára ... ... 80 fill.
32. « *Dr. Suták József.* Geometriai axiomák. Budapest, 1898. (32 oldal.) Ára ... ... 60 fill.
33. « *Dr. Margalits Ede.* A rigómezei ütközet. Szerb népdal a XIV. századból. Budapest. 1898. (46 old.) Ára ... ... 1 kor.
34. « *Dr. Bartha József.* A Toldi-monda. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1899. (80 old.) Ára... ... ... 1 kor. 40 fill.
35. « *Füssy Tamás.* Mezőlaky Ferencz zalavári apát és ennek végrendelete folytán indított nagy fiskusi per. Budapest, 1900. (72 old.) Ára ... ... 1 kor. 60 fill.
36. « *Fényi Gyula S. J.* A napon észlelt jelenségek természetének magyarázata. (24 old.) Budapest, 1900. Ára ... ... 60 fill.
37. « *Dr. Surányi János.* A pozitiv bölcselet hatása hazánk jog- és államböleselőire. (37 old.) Budapest, 1900. Ára... ... 1 korona.
38. « *Csaplár Benedek.* A hellén keresztény archaeologiai tevékenység újabb eredményei. (59 old.) 1900. Ára ... ... 1 kor. 20 fill.
39. « *Pór Antal.* Nagy Lajos király viszonya az aquiléjai patriarkákhoz. (45 old.) 1900. Ára ... ... 1 kor. 20 fill.
40. « *Békefi Remig dr.* A magyarországi káptalanok megalakulása és Szent Chrodegang regulája. (50 old.) 1901. Ára ... 1 kor. 20 fill.
41. « *Divald Kornél.* A régi Buda és Pest művészete a középkorban. (103 old.) 1901. Ára... ... ... 1 kor. 60 fill.
42. « *Bartha József dr.* A magyar katholikus énekköltészet a XVIII. századig. (40 old.) 1901. Ára ... ... 1 kor. 20 fill.
43. « *Vargha Dezső dr.* A kereszténység jogi helyzete a római birodalomban. (84 old.) 1901. Ára... ... ... 1 kor. 60 fill.
44. « *Platz Bonifácz dr.* A föld története. (27 old.) 1902. Ára ... 80 fill.

45. sz. *Békefi Remig dr.* Hogyan lettek a czisztercziek tanítórenddé Magyarországon? (52. old.) 1902. Ára ... ... 1 kor. 20 fill.
46. « *Érdujhelyi Menyhért.* A kolostorok és káptalanok befolyása Magyarország mezőgazdasági fejlődésére a mohácsi vész előtt. (35 old.) Budapest, 1903. Ára ... ... 1 kor.
47. « *Dr. Giesswein Sándor.* Történelembölcselet és szociologia. (61 old.) Budapest, 1904. Ára ... ... 1 kor. 80 fill.
48. « *Dr. Notter Antal.* Az egyház törvényhozó joga a házasság kötésére vonatkozólag. (87 old.) Bpest, 1904. Ára ... 1 kor. 80 fill.
49 « *Dr. Császky István.* Kánaán és Izrael. (34 old.) Budapest, 1900. Ára ... ... 80 fill.
50. « *Dr. Békefi Remig.* Pauler Gyula emlékezete. (32 old.) Budapest. 1904. Ára ... ... 80 fill.
51. « *Dr. Acsay Antal.* Lubrich Ágost emlékezete. (61 oldal) Budapest, 1905. Ára ... ... 1 kor. 60 fill.
52. « *Dr. Bán Aladár.* Képek a finn nép életéből. (70 oldal.) Budapest, 1905. Ára ... ... 1 kor. 80 fill.
53. « *Dr. Karácsonyi János.* Az Argyasi (Argesi, Ardsisi) püspökség. (8 oldal.) Budapest, 1905. Ára ... ... 40 fill.
54. « *Divéky Adorján.* Felső-Magyarország kereskedelmi összeköttetése Lengyelországgal, főleg a XVI—XVII. században. (70 old.) Budapest, 1905. Ára ... ... 80 fill.
55. « *Dr. Karácsonyi János.* Szent Adalbert védelme. (31 oldal.) Budapest, 1906. Ára ... ... 80 fill.
56. « *Dr. Notter Antal.* A természetjog. (71 oldal.) Budapest, 1906. Ára ... ... 1 kor. 80 fill.
57. « *Giesswein Sándor dr.* Szent Jakab, Jeruzsálem első püspöke. Egyszersmind válaszul e kérdésre: Voltak-e az Úr Jézusnak testvérei? (32 oldal.) Budapest, 1906. Ára ... ... 80 fill.
58. « *Czuberka Alfréd.* Kuruczkori fegyverek. (176 oldal.) Budapest, 1906. Ára ... ... 2 kor. 20 fill.
59. « *Érdujhelyi Menyhért.* Szerzeteseink mezőgazdasági tevékenysége 1526. előtt. (20 oldal.) Budapest, 1906. Ára ... ... 60 fillér.
60. « *Mailáth József gróf.* Szocializmus és katholicizmus. (17 oldal.) Budapest, 1907. Ára ... ... 60 fillér.
61. « *Dr. Erdélyi László.* Egyházi földesúr és szolgái a középkorban. (47 old.) Budapest, 1907. Ára ... ... 1 kor.

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

hat évszázad fejlődését és küzdelmét figyelmen kívül hagyjuk. Csak a keresztény szellem örök igazsága képes velünk megértetni azt, hogy mikor az aranybulla tiltakozik a feudalizmus ellen, mely utóbb sajátszerűen meghonosodva megteremtette nálunk az örökbérlet rendszerét, ugyanakkor az egyházi birák kötelező elvül mondják ki, hogy a földesúr még akkor sem foszthatja meg földjeitől jobbágyait s még akkor is köteles megélhetésüket biztosítani, ha ezek nem akarnák vagy nem képesek jobbágyi szolgálatukat teljesíteni. Vajjon nem előzte-e meg ez az elv századokkal a modern munkásbiztosítás- és nyugdíjazásnak még ma sem általános rendszerét? Nem tünik-e föl, hogy ez a középkori egyházi biráskodás egyházi földesúrral szemben majdnem minden ponton egyedül a szolgák vallomását fogadja el a jogértelmezés forrásául ép úgy, mint Albős összeírása, s hogy az egyházi földesúr ebben megnyugszik? Itt valóban nem a gazdálkodás érdeke, hanem csak a «békesség java», a «bonum pacis» nyilván kimondott elve lehet az indítóok s a megértés egyedüli alapja.

A pannonhalmi apátság szolgái mégsem nyugodtak meg. Az egyházi birák 1233 junius 6-án mondották ki engedékeny és békítő itéletüket, s a király és apostoli követ alig erősítették meg, úgy hogy elég idő sem volt az itélet gyakorlati kipróbálására, midőn a jobbágyok és népek újra elégedetlenkedni kezdtek, megtagadták az itéletben kimondott köteles szolgálatokat és megint a király elé járultak követeléseikkel, úgyhogy Demeter királyi udvarbiró már 1234 február 2. előtt Pápóczon kelt oklevelében kénytelen itéletet mondani. Előrebocsájtja az egész per történetét. E szerint Szent Márton monostorának jobbágyai s népei pert indítottak Uriás apát és szerzetesei ellen, és sok rosszat s borzasztót mondtak róluk a király előtt. Akkor a király megkérte követe és levele útján Jakab palestrinai bíbornokpüspököt, az apostoli szék magyarországi követét, hogy tartson vizsgálatot és orvosoltassa a panaszokat. Ez kiküldte Énok predikátor rendi szerzetest és Cognoscens mestert, esztergomi kanonokot, az ő káptalanját, kik szorgosan megvizsgálván a — koruknak jelszava szerint, mely a IV. laterani egyetemes zsinaton hangzott el — reformálandó monostori főt és tagokat, a viszályokat és ellentéteket, jogtalanságokat, a melyek egyrészt a jobbágyok s népek, másrészt az apát és konventje közt fönnforogtak, a békesség javáért s az egyenetlenség megszüntetése végett saját kérésökre, okaik és leveleik megszemlélése után, mindkét fél akaratával s beleegyezésével kiközösítés és száz márka büntetésének

terhe alatt kihirdették egyeztető ítéletüket. Noha a király s az apostoli követ ezt megerősítették, a jobbágyok és népek nem tartották meg s a köteles szolgálatot nem teljesítették, hanem ismét a király úr elé járultak. Ekkor az apát és testvére panaszosan bemutatták a király úrnak a legátus úr levelét, a mely szerint az itélet meg nem tartóit, mint kiközösítetteket, királyi birság sujtsa. A király őt, az udvarbirót, az Üdvözítő tanúságára, Szent Istvánnak — a pannonhalmi alapítólevélben kimondott — fenyegetésére és lelke veszélyére figyelmeztetve utasította, hogy királyi tekintélylyel szolgáltasson teljes igazságot az apátnak és szerzeteseinek. Ő tehát megjelent Szent Márton monostoránál, s az ország sok más jobbágya és mágnása jelenlétében a monostor jobbágyai beismervén bűnös voltukat, mint kiközösítettek esedezni kezdtek az apát és testvéreinek föloldozó jótéteményeért. Mezítláb járulva az apát és testvéreinek lábához, föloldozást nyertek. S noha *hamisan és méltatlanul vádolták, rágalmazták uraikat* és száz márkányi büntetést vontak magukra, a királyi udvarbiró s a jobbágyok kérésére a sértettek irgalmasan elengedték a büntetést. Mindazonáltal, hogy a sérelemért s akkora vétségért büntetlenek ne maradjanak, világi büntetésül ő, az udvarbiró arra itélte őket, hogy öregek és ifjak mind egy hónapig feküdjenek a fejérvári tömlöczben, hacsak az apát és szerzetesei kiméletből a büntetés csökkentését nem kívánják. A többi népet illetőleg pedig, a kik t. i. nem jobbágyok, mivel a száz márka büntetés igen sujtotta volna őket, az udvarbiró Jézus Krisztus irgalmára kérte az apátot és testvéreit, hogy a birságot és sérelmet engedjék el. El is engedték teljesen. Mindazonáltal, hogy annyi igazságtalanságért és kárért megtorlás nélkül ne maradjanak, néhánynak közülök — a galambhoz hasonlított szelid Kálmán király törvénye (41. p.) szerint a szolgaság jeléül — Demeter udvarbiró leborotváltatta vagy nyiratta fél fejét s így járatta meg velök a vásártért azoknak okulására, kik *uraik ellen lázonganak és izgatnak.* A jobbágyok közül három ú. n. főkapitány, Ibrahim, Ambrus és Makkos tartoztak bizonyos ügyekről számot adni s még nem adtak. Ezt a kötelességüket az udvarbiró továbbra is fönntartja s az apátot és konventjét följogosítja, hogy bármikor számadásra vonhassák őket.

Acsády úrnak demokrata elméletébe ez az oklevél sehogysem illik bele, s mivel formai hitelességét nem tagadhatja meg, azért legalább tartalmi hitelessége ellen igyekszik gúnyosan és erőszakolt, félreértett vagy félremagyarázott bizonyságok alapján kétségeket támasz-

tani. «El kell hinnünk — úgymond — mert a fakó hártyairat állítja... El kell hinnünk annál inkább, mert Dénes nádor ugyane czimen — helyesen határsértés czimén — a fényi (királyi) udvarnokokat szintén fejök leborotválására és 10 gira birságra itélte...[1] De nagyon sok tény arra vall, hogy nem így áll a dolog s hogy a jelzett két itéletben nyilvánuló rideg szigor (!) a kor feudális gondolkozásának kifolyása volt, a mi az állam büntető hatalmát mindinkább az uralomra jutó birtokososztály külön érdekeinek szolgálatába helyezte...» Ennek igazolásául hivatkozik magának Oros apátnak a deákiakkal kötött 1241. évi egyességére, továbbá a kajári perre, a bogáti szerződésre és arra, hogy a király is sok lényeges tekintetben jogosultaknak találta a «megható következetességgel» megújított panaszokat s a régibb egyességeket megfosztotta érvényöktől.[2] Lássuk e bizonyítékokat közelebbről, de okszerűbb rendben és teljesebben.

Demeter udvarbiró itélete után valami három évvel IV. Béla király emlékezet okáért, de meg «*különösen némelyeknek gyakori rágalmai miatt, kik olykor büneiktől hajtva a tiszta dolgokat elhomályosítani, a jót fölforgatni s az igazságot szántszándékkal a hamisságnak alávetni törekesznek*», kiküldte Albős mestert, hogy írja össze a pannoniai monostor birtokait, határait, népeit s ezek kötelességeit, «nehogy a szolgálatok bizonytalansága miatt *népeinek rosszakarata folytán* a monostor idővel a köteles és szokott szolgálatoktól megfosztassék».[3] Albős a szolgálatok összeírásában ép oly liberális, mint a pápai követtől kiküldött birák: mindenütt azt veszi föl a nép kötelességéül, a mit maga a nép bevallott. Adatait föntebb földolgoztuk.

A király jól jelölte meg az összeírás czélját, mert csakhamar szükségesnek bizonyult a védekezés az apátság részéről mind a saját népei, mind a szomszédok ellen, pl. *Ságon* már 1237-ben. A monostorhoz közeleső eme «kis faluban» tizenhatháznép azon czimen akart elszakadni, hogy ők egykor szabadok voltak földjökkel együtt s önként vetették magukat a monostor hatósága alá. Dénes nádor esküt itélt meg a monostor tisztjének; de a ságiak nem engedték esküvésig a dolgot, hanem egyhangulag kiáltották, hogy mind személyök, mind földjök amaz egyházé, s vétkesek

[1] Itt azután Acsády úr az alaposság nagyobb dicsőségére oly oklevelekre hivatkozik, a melyek kajári szabadosokról szólnak. Rendtört. I. 768—770. l.

[2] Acsády id. m. 84—86. l.

[3] Id. rendtört. I. 771—787. l.

abban, hogy kivonták magukat köteles tisztjök alól. A nádor csak a bujtogatókat szégyenítette meg a szolgai hajnyírással,[1] s a ságiak megnyugodtak.

Nem így a balatonkajári szabadosok 1239-ben. Oros apát Dénes nádorhoz ment s hiteles embert kért tőle, hogy *Kajáron* levő földjét és erdejét elkülönítse a falu népeitől. Ezek tiltakoztak s a nádor elé idézve azt állították, hogy az apátnak semmi része sincs a földből és az erdőből azon földön kívül, a melyen Póka pap s négy rokona lakik. Midőn pedig az apát és szerzetesei azt mondták, hogy Póka pap s rokonai az ő szabadosaik, ezek magukat szabadoknak vallották és azt erősítették, hogy önként vetették alá magukat a monostornak ötven hold földjökkel. Az apátság Csekvend úrnő végrendeletével, mely a győri káptalan levéltárában volt letéve, és sok tanúval igazolta, hogy Pókát s rokonait amaz úrnő szabadosokul adományozta a monostornak. Ezek is állítottak tanukat. S jóllehet az apát tanuinak vallomását a nádor elfogadhatóbbnak itélte és ez alapon az ügyet befejezhette volna, nagyobb biztosság okáért elrendelte, hogy az apát és három tanúja tegyenek esküt. Másrészt, mivel időközben a kajári nép az apátnak köztük lakói szolgáit,[2] épületeit s házait megtámadta, a nádor kész volt az apát tanuiból annyit bocsájtani esküre, a mennyi csak akad, de kész volt a kajáriaktól fölfogadott bajvívók küzdelmét is elfogadni istenitéletül. A kajáriak haboztak, hogy a két itélet közül melyiket válaszszák s engedélyt kértek, hogy maguk közt tanácskozhassanak. Mikor visszatértek, mindkét fél kérte a nádort, hogy egyeztesse ki őket. A kajáriak elismerték az okozott kárt, bocsánatért esedeztek, kimérték a földet s átadták az erdőt is az apátnak ellenmondás nélkül. Póka és rokonai szintén magukba szálltak, s azon a napon, midőn az apátnak tanuival együtt meg kellett volna esküdnie, az apát s jelenvolt szerzetesei elé borultak és sírva kértek bocsánatot. A nádor is közbenjárt értök s az apát és testvérei megindultan bocsátottak meg, csak azt kívánták, hogy vessék magukat alá korábbi szabadosi szolgálatuknak. A nádor jóváhagyta az egyességet. De még ugyanazon évben Póka pap

[1] U. o. 222. l.

[2] Acsády ezeket is belekeveri erőltetett előadásába s megállapítja róluk, hogy «állati megadással tűrték sorsukat». Igen jól ismerjük a forrásokat és bizton mondhatjuk, hogy nincs egyetlen adat, mely alapot nyujtana annak igazolására, hogy a kajári szolgák nem a keresztény cselédeknek emberhez méltó hűségével, hanem állati megadással viselték volna sorsukat.

II. András király elé vitte az ügyet és újra arról vádolta Oros apátot, hogy Kajár faluban erőszakkal s jogtalanul foglalta el az ő és rokonainak földjét s kényszeríti őket libertinus szolgaságba. A király udvarbiráját, András pozsonyi ispánt bízta meg az ügy megvizsgálásával. Az apát bemutatta Dénes nádor itéletét, melyet az udvarbiró mindenben helyeselt és jóváhagyott. S ámbár a nádori itélet alapján Pókát és rokonait a megújított per miatt örökös szolgaságra lehetett volna itélni, mégis az udvarbiró, megengesztelve az apátot, úgy határozott, hogy Póka és rokonai térjenek vissza a libertinus szolgálatra s csak akkor legyenek örökre szolgák, ha a legközelebbi pünkösdig sem engedelmeskednének.[1]

Ugyanazon évben a fejérvári káptalan Somogyban levő birtokainak tizedei helyett egyebek közt átengedte a pannonhalmi apátságnak Bogátot három szomszédos faluval együtt. De a négy somogyi falu népei új uroknak nem akartak engedelmeskedni s köteles tartozásaikat teljesíteni. Béla király tehát Dénes nádort megbízta a vizsgálattal, ki mind a két felet kihallgatta. A bogáti népek most már készek voltak az apátság iránt is végezni azon régi szolgálatokat, a melyekkel a fejérvári egyháznak tartoztak; de az apát jóakarólag kedvezni kívánt nekik s a nádor jóváhagyásával a következő egyességre lépett velök: a bogátiak évi földadóul fizessenek hat márkát, s adják meg a szokásos tizedeket; az apát csak saját ügyeikben küldheti őket követségbe, plébániatemplomuk fölött rendes joghatóságot gyakorol s fönntartja magának a vásárjogot; ha a bogátiak közül valaki fiú nélkül hal el, akkor fitestvérei vagy rokonai öröklik javait s ha ilyenek nincsenek, csak leánya van, ez örökli pénzének negyedét, de földjét nem; apátújításkor fél márkát érő tulkot adnak és ispánjuk újításakor negyed márkát; végre tartoznak az apát urat évenkint egyszer övéivel együtt tehetségökhöz képest tisztességesen megvendégelni.[2]

A következő évben, 1240 julius 14-én IV. Béla király némi módosítással átírja és megerősíti Miklós nádornak 1226. évi udvarnok-szabályzatát. Kétségkívül ismét az udvarnokok könyörögték ki az új engedményeket. Az oklevél bevezetése azon kívül, hogy az apát betegsége miatt nem jelenhetett meg a király előtt, semmi újat sem mond. Tulajdonképeni engedmény csak egy van Béla levelében: a havi tíz holdas szántás megszüntetése; a többi változtatás csupán értelmezi és szabatosan meghatározza a fuvarozást

[1] Id. rendtört. I. 247—248. l. [2] U. o. 318. l.

olyképen, hogy az udvarnokok mindegyik hónapos csoporttól két szekeret adnak lisztszállításra, a többi népek hat szekeret az uti bor szállítására, a somogyi és zalai bor szállítására pedig minden három ház ad egy fogatot úgy, hogy két gazdagabb két ökröt szolgáltat szekérrel s a szegényebb harmadik ház embere hajtja az ökröket.

Végül új a király levele végén az a fenyegetés, hogy a ki még ez ellen is föl mer szólalni, azt csúful megnyiratja és örök szolgaságra taszíttatja.[1]

Acsády első bizonysága, mely időrendben Oros apátnak utolsó levele s a tatárjárás első évében (1241) kelt, de a tatárok minden említése nélkül, a régi vági vagy salai birtok népei iránt gyakorol kegyelmet. E szerint Uriás, Isten kegyelméből Szent Márton monostorának apátja és alázatos, buzgó káptalana tudtára adják minden Krisztus-hivőnek, hogy miután földjeiket és jogaikat Salában a Vág fölött saját népeik jogtalanul s rendetlenül foglalgatták és a méltó bért nem fizették meg, mások tanácsára a mondott földek értékesítésének módját megváltoztatták. Időközben az illető népek észretértek s a békéltető szóra hallgatva, miként fiakhoz illik, anyjukhoz folyamodtak és könyörgésökkel ostromolták őket, hogy úgy, mint korábban, irgalmasan bánjanak velök. Ők tehát, az apát és káptalan, könyörgéseiktől irgalmasságra indítva, hogy el ne széledjenek, hanem inkább sokasodjanak, olyan egyességre léptek velök, a mely szerint minden holdtól egy nehezéket fizessenek, a holdat azon mértékkel véve, a milyennel azon vidéken a királyi földek holdját mérik; a földbér felét szeptemberben, a másik felét deczemberben adják meg; a tizedeket úgy fizessék, a mint (ama vidéken) az érseknek szokás fizetni. Egyebet ne adjanak, még megszállás czimén se, csak a mit a maguk jószántából adnak. A földbérleti engedmény itt abban áll, hogy míg azelőtt a salai jobbágy húsz holdért fizetett egy fertót, vagyis 12 nehezéket, ezenfelül küldött Szent Márton ünnepére ajándékot és megvendégelte az apátot közösen a faluval s teljesítette a lovas-szolgálatot; addig most ugyanannyi földért, mely királyi ölekkel mérve csak kilencz hold, fizetett 9 nehezéket s végezte a lovas-szolgálatot.[2]

[1] U. o. 789—791. l.

[2] U. o. 553, 792—793. l. 9 nehezék = 45 dénár = 4 frt. o. é.; 12 nehezék = 60 dénár = 5·40 frt. o. é. az ideális számítás szerint, a mi II. András rossz ezüstpénze idején kedvezőtlenebben módosul.

E bizonyságokat, melyek itt lehetőleg az oklevél szavaival vannak előadva, Acsády a maga elméletéhez idomítja. Demeter udvarbiró az ország sok más jobbágyának vagyis ispánjának és mágnásának jelenlétében megállapította, hogy az apátság népei hamisan és méltatlanul vádolták, rágalmazták uraikat; mégis közbenjár értök, szinte lehetetlenné teszi, hogy az apát és szerzetesei el ne engedjenek mindent; világi büntetésül csupán egy havi börtönre itéli a jobbágyokat, de mindjárt ebben is provokálja a megrágalmazottak közbenjárását a büntetés leszállítása végett; az alsóbb osztályok kolomposait és bujtogatóit szintén csak megszégyeníti, egyébként pedig minden büntetésüket elengedi, noha okulásul kellett szolgálniok azoknak, kik uraik ellen lázonganak és izgatnak. Acsády szemében mindez nem a lehető legkiméletesebb eljárás, nem szinte túlságig menő humanizmus, melynél különbet még liberális korunk sem igen ismer makacs rágalmazókkal szemben, hanem rideg szigor, a kor feudális gondolkodásának kifolyása. E szavak hallatára az ember hajlandó a legelfajultabb idők ököljogi borzalmaira gondolni s összemérni e rideg szigort a velenczei ólomkamrák vagy a szellemi fölszabadulás újkorának kellős közepén nálunk is divatos kínpadok, testcsonkítások, minden szére-szóra való kivégzések kevésbbé barbår stádiumaival, vagy összehasonlításokat tenni akár a XIX. század hajdú-, pandúr- és csendőrkorszakaival; s a kicsikart vallomásokkal való gyanusítás és a rideg szigor vádja bizonyára kevésbbé fogja sujtani a tatárjáráskori államközeget és egyházi földesurat, mint a századokkal előrehaladottabb korok törvénykezésének szerepvivőit. A salai halászok nem hallgatták el, hogy engedetlenségök miatt az apát megverette őket; s még kevésbbé hallgatták volna el a panaszos népek azt, ha az apát vagy bárki kényszereszközökkel akart volna tőlük vallomást kicsikarni. Azért Acsády teljesen alaptalanul erőlteti a «kicsikart vallomások» gyanuját.

Hogy Oros apát gazdasági kormányzata ellen nem a rideg szigor, hanem az aranybulla korának általános szabadságmozgalma s egyes kolomposok izgatásai, rágalmai szították oly makacsul az elégületlenséget, ezt Acsádynak minden bizonysága igazolja. Kitünik ez Albős királyi poroszló összeírásának megokolásából, a mely világos összefüggésben van a jobbágyperekkel, bár Acsády ezt a jelentőségét nem mérlegeli, s a mely szintén gyakori rágalmakat, bűnöket, hamisságot és rosszakaratot emleget az apátsági népek szándékaiban. Bujtogatás lázította föl az eskű szentségétől vissza-

rettenő ságiakat és kajári szabadosokat is, kik közül az utóbbiak hiteles végrendelet ellenében bűnükbe visszaesve, ismételten büntetlenek maradtak, a ságiak megkisérelt elszakadásáért pedig csupán bujtogatóik bűnhődtek, hajnyirással. A bogátiak rövid ellenkezése és Oros apátnak a régi kötelességeket önként enyhítő szabadságlevele, mely az örökösödés dolgában valódi nemesi kiváltságot biztosít új jobbágyainak s az aranybulla, a szász és városi szabadságlevelek hatása alatt készült, legkevésbbé sem alkalmas arra, hogy a rideg szigort és az új földesúr «követelős» voltát bizonyítsa. IV. Béla királynak 1240. évi engedményeit Acsády szintán alaposan félreértette s nem veszi észre, hogy itt már a végsőig zaklatott és szakadozni kezdő királyi türelem netovábbja szólal meg a további bujtogatások ellen. Végre Oros apát utolsó leveléből, kiegészítve az 1233. évi per adatával, megértjük, miért van Albős összeírásában a mai Deákinak egykor ötven ekére számított területén «nyolcz jó faluban» csupán 24 háznép említve. Kevéssel ama nagy per előtt történhetett, hogy Oros apát ráunt vág-salai jobbágyainak és halászainak a köteles szolgálatokban tanusított hanyagságára, engedetlenségére; mert már szinte attól kellett tartania, hogy ottani birtokait és jogait, ha tovább tűr, végkép elveszti. Azért erélyesebb gondolkodású barátainak tanácsára meg akarta ott változtatni a gazdálkodás rendszerét, elbocsájtani jobbágyait s visszaszedett, tagosított földjeiken benczés jószágkormányzó, a salai perjel, vezetése alatt és laikus fráterek, a mezei testvérek, támogatása mellett uradalmi, majorsági gazdálkodást űzni engedelmes béresekkel, a minőkhöz legjobban hasonlíthatjuk a mintegy konvencziós földekkel ellátott szántó-szolgákat. Az elégületlen és megbízhatlan jobbágyok helyett, kik mégis maradni akartak, előnyben részesítette az apát a rendesen fizető vendégeket, új települőket. Az 1233. évi perben tünik elő a salai első perjel s ugyanakkor panaszolják föl a jobbágyok, hogy elveszik földjeiket. Hét évvel utóbb a jobbágyok már észretértek, akadtak békéltetők s az apát megsajnálván egykori jobbágyainak kevés maradékát, oly kedvezményeket biztosított nekik, a minőket a környékbeli királyi jobbágyság, ez a csakhamar teljesen megnemesedett megyei katona-osztály élvezett.

Valóban Acsády úr bizonyságai nem a rideg szigort, hanem csak az ő, legújabb művében megnyilvánuló felületességét s az egyházi vonatkozású források értelmezésében való irányzatosságát vagy járatlanságát leplezik le. Az Oros-korabeli források beható és

összehasonlító vizsgálata kétségbevonhatlan számarányokkal s a legtanulságosabb példákkal világít bele az aranybulla korának szabadságmozgalmaiba, ráveti a történelem reflektor-fényét egy minden tekintetben érdekes és szövevényes kis társadalomra, a melynek tanulságait nagyjában bátran általánosíthatjuk főképen azon körökre és területekre, a melyek a pannonhalmi apátsághoz s népeihez közelebb állottak.

